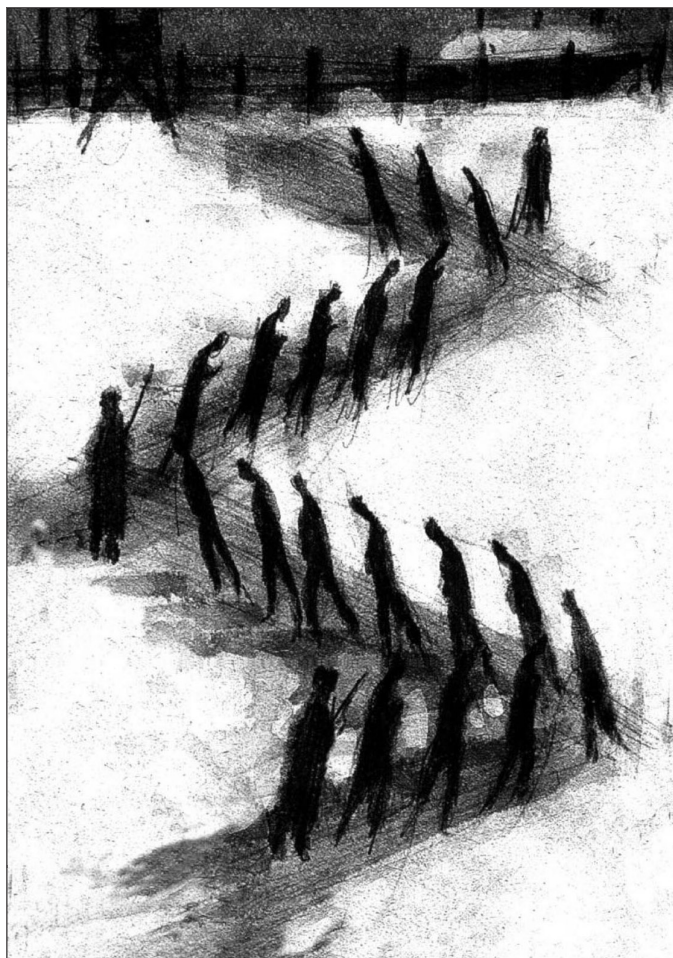

NYA ARGUS

Hundratredje årgången

Nr 4 • 2010

Elizabeth Harbourn: Omslag till Aleksandr Solzjenitsyns
En dag i Ivan Denisovitjs liv

Kommentarer: Ryska riktningar

- Ljudmila Ulitskaja & Michail Chodorkovskij* Bäste Michail Borisovitj! En fängelsebrevväxling
Tom Östling Ödesåret mellan hakkorset och hammaren och skäran
Johan Stén Harmoni och symmetri – broar mellan två verkligheter

Panoptik:

- Barbro Enckell-Grimm* Ett teaterbrott
Sixten Bondestam Fru Freud, Anna T. och vi
Bo Eriksson Inga benbrott mellan Finland och Sverige

Lösnummer 5 €, i Sverige 50 kr.

REDAKTION:

Huvudredaktör: Trygve Söderling

Redaktionssekreterare: Yasmin Nyqvist

Niklas Bruun, Kristian Donner, Susanna Fellman, Nils Erik Forsgård, Barbro Holmberg,
Jessica Parland-von Essen, Martina Reuter, Tom Sandlund, Folke Stenman, Charlotte Sundström,

Ingmar Svedberg, Tom Söderman, Clas Zilliacus, Tom Östling

Manuskript till Trygve Söderling, Broholmsudden 3 C 21, 00530 Helsingfors, tfn + 358 (0)9 759 25 92
eller Yasmin Nyqvist, Lilla Tavastgatan 6 A 20, 20500 Åbo, tfn +358 (0)45 6713327

Prenumerationer, honorar och arvoden: Yasmin Nyqvist, Lilla Tavastgatan 6 A 20, 20500 Åbo

E-post: nya.argus@kolumbus.fi

<http://www.kolumbus.fi/nya.argus>

PRENUMERATIONS- och ANNONSKONTOR:

Postbox 52, 00251 Helsingfors

Prenumerationspris: ½ år 40 € ½ år 25 €, i Sverige ½ år 400 kr, ½ år 250 kr

Annonser: ½ sida 100 € ½ sida 70 € ¼ sida 50 €

Sampo 800014-102076; Sparbanken Aktia, checkräkning 405511-13963

BIC: DABAFIHH IBAN: FI10 8000 1400 1020 76

I detta nummer medverkar

Sixten Bondestam	psykiater, Helsingfors
Михаил Ходорковский / Michail Chodorkovskij	f.d. magnat, fånge, Moskva
Barbro Enckell-Grimm	litteraturvetare, Helsingfors
Bo Eriksson	fil.dr, Stockholm
Kristina Rotkirch	kulturjournalist, Helsingfors
Johan Stén	tekn.dr., docent, Helsingfors
Trygve Söderling	huvudredaktör för Nya Argus, Helsingfors
Людмила Улицкая / Ljudmila Ulitskaja	författare, Moskva
Tom Östling	journalist, Karis

Pärmbilden: Elizabeth Harbours omslagsillustration till Penguins utgåva
(2000) av Aleksandr Solzjenitsyns roman *En dag i Ivan Denisovitjs liv*
(1963)

KOMMENTARER: TRYGVE SÖDERLING

Ryska riktningar

1. MÄNNISKORÄTTSLÄGET I RYSSLAND är brottsligt. Det vet av egen erfarenhet Michail Chodorkovskij, i skrivande stund intern i Matrosskaja Tisjina-fängelset, Moskva. Han kommer till tals i den brevdialog med författaren Ljudmila Ulitskaja som Kristina Rotkirch har översatt för detta nummer.

Att Chodorkovskij i dag är Rysslands mest berömda politiska fånge har förstås ett samband med att han vid arresteringen 2003 var Rysslands rikaste man. Från en anspråkslös bakgrund och kemistudier avancerade han under 90-talet till den grupp av kleptokrater, populärt kallade "oligarker", som under den kaotiska slakten på Sovjetunionens dödsbo flyttade över de allmänna tillgångarna till väldiga personliga industri- och finansimperier. Den gigantiska omfördelningen, "privatiseringen", Rysslands rövarkapitalistiska revolution, skedde under anarkistiska former, ofta via kryphål i en mer eller mindre obefintlig lagstiftning. Hårda tag, inklusive mord, ingick i många fall i metoderna.

Ändå visar sig Chodorkovskij vara en förvånansvärt otypisk oligark. När Putin 2000 efterträdde Jeltsin och på nytt införde en statsmakt, valde de flesta av Chodorkovskijs kolleger att lyssna till varningarna, ta pengarna och snabbt lämna landet. Chodorkovskij gick mot strömmen, stannade kvar och utvecklade i stället en ny roll av företagsledare, mecenat, social aktivist.

I dag bör Chodorkovskij ses som en politisk fånge eftersom få utomstående tvivlar på att den egentliga orsaken till hans fall var hans i regimens ögon alltför självständiga linjedragningar – bland annat planerna på en egen *pipeline* till Kina och inte minst stödet till en oberoende TV-kanal. Vladimir Putin har inte varit nådig mot sin rival: i en intervju drog han en parallell mellan Chodorkovskij och gangsterkungen Al Capone, som också till slut dömdes som skattesmitare.

Snarare än svårutredda påstådda ekonomiska förbrytelser – här kunde man dra paralleller till Putins lika svårutredda bakgrund i KGB – verkar Chodorkovskijs "brott" ha varit att han att han började bete sig som en konstruktiv, skötsam industri- och finansledare, och därmed riskerade att upprätta ett maktcentrum i det civila samhället, utanför regimens kontroll. Domen föll 2005, lydde på nio års fängelse, ändrades till åtta, och en förlängning med ytterligare 27 år är nu aktuell. En skenprocess som för tankarna över 70 år tillbaka i tiden.

Ur rätts- och mänskorättssynvinkel gör Chodorkovskijs före detta rikedom naturligtvis inte hans fall mera ömmande eller oroande än andra undanröjanden av "obekväma" personer. Men kopplingen till bland annat mediavärlden är en dimension som får statsmakten att här hamna i samma båt som de okända förövarna av det ouppklarade mordet 2006 på den kritiska journalisten Anna Politkovskaja.

Åtminstone 19 andra journalistmord inom Ryska federationen har bokförts av organisationen *Reporters sans frontières* under 2000-talet.

2. BROTT MOT YTTRANDEFRIHETEN och mot de mänskliga rättigheterna i Ryssland hör till de ämnen som våra egna media i allmänhet rapporterar relativt sakligt om. Samma strävan till informerade ställningstaganden gäller tyvärr inte över hela linjen; när det gäller Ryssland verkar det vara vanligt att man först reagerar med ryggmärgen och först senare kollar fakta. Några exempel:

(a) En nyhetstext från Finska Notisbyrån meddelade nyligen att den planerade Nord Stream-gasledningen mellan Ryssland och Tyskland troligen också kommer att innehålla dataöverföring och telekommunikation. Intressant nog rubricerades detta i bland annat *Helsingin Sanomat* som en "säkerhetsrisk" – för Finland (26.2.2010). Logiken är att det ryska beroendet av Finland minskar om "vår" hälft av all rysk datatrafik flyttar till röret, men vinklingen känns ändå en smula egocentrisk. I sanningens namn ingick i själva notisen också det ryska perspektivet: ryssarna vill slippa det svenska spionagets avlyssning, som bedrivs enligt den omdiskuterade FRA-lagen.

(b) Strategiska argument verkar över lag tillämpas på ett enkelriktat sätt när västmedier skriver om Ryssland. Ett populärt argument mot gasprojektet har varit att Tyskland blir beroende av den ryska leverantören, som underförstått kommer att utnyttja röret till utpressning för sina djävulska politiska syften. Att Ryssland samtidigt ökar sitt beroende av den 2-3 gånger större tyska ekonomin (mätt i BNP), tas av någon orsak sällan med som faktor i resonemanget. Vad händer – kan man hypotetiskt fråga sig – om tyskarna en dag till exempel vägrar betala marknadspris, eller stjäla betydande mängder gas på väg till ett tredje land? När Ukraina under 00-talet gjorde exakt detta var många västbedömare plötsligt förvånansvärt obekymrade om sina egna principer för marknadsekonomi och äganderätt. När Ryssland presenterade gasräkningen anklagades landet i stället för att utöva olovlig politisk påtryckning.

(c) Om en ukrainsk politiker (Viktor Janukovitj) med stöd av kanske hälften av folket betonar

relationerna med Ryssland, ses han i den enklare västjournalistiken automatiskt som en mörkerman som helst borde slås ut av konkurrenten (Julia Tymosjenko) av det enkla skälet att den senare anses orienterad mot "väst". Bristfälligheten i den här "analysen" kommenterades nyligen av Anna-Lena Laurén i en ledare i *Hufvudstadsbladet* (3.3.2010):

I västvärlden har den schablonartade uppfattningen om Janukovitj som en ryskvänlig antidemokrat och Tymosjenko som den orange revolutionens prinsessa gjort att man ser på valresultatet med bekymrade ögon. Det borde man inte göra. Alla internationella observatörer är överens om att Janukovitj besegrade Tymosjenko i ett fritt och öppet val. Hennes agerande efter att resultatet var ett faktum är talande, och bevisar att makt intresserar henne i betydligt högre grad än att göra Ukraina till en stabil demokrati.

Att ett val till en "ryss-väns" fördel visar sig ha varit hederligt är med andra ord för många västbedömare en total besvikelse och paradox. Kanske borde de ändå fråga sig vilka strategiska "väst-intressen" (t.ex. NATO:s) som kan ligga bakom det attitydmönster Laurén här påtalar.

(d) Det var också Laurén, då ännu Rundradions korrespondent, som i en Hbl-kolumn som veterligen första sakkunniga i finländsk press påpekade att det kan finnas ett giltigt skäl till att sydossetier och abchasier vill höra till Ryssland: den georgiska centralmaktens förtryck. En så ytterst relevant bakgrundsinformation till konflikten hittade man alltså inte i det "normala" nyhetsflödet. Krigshandlingarna i Georgien 2008 presenterades i stället per automatik som storrysk aggression mot det lilla och kämpande, "västvänliga" landet.

Även om rysk expansionism självklart ingick i spelet, kunde man nästan höra besvikelsen när kommentatorerna småningom upptäckte att det faktiskt var Georgien som hade börjat skjutandet.

Klichébilder är farliga framför allt för att de är så oskarpa – de innehåller sina korn av sanning, men kring de kornen rullas en mängd ludd med enda uppgift att tränga ut all information som kunde peka i andra riktningar. Att i dag återigen reducera Ryssland till ett "ondskans imperium" är en förenkling

som bekvämt utesluter att den ryska regimen kan ha helt rationella motiv – och att en del av dem är legitima. Allt som är bra för Ryssland är inte automatiskt ett hot mot alla andra.

Framför allt undergräver dåligt grundad attityd-journalistik en del av trovärdigheten i den kritik som verkligen måste riktas mot till exempel den ryska Kaukasien-politiken.

3. DET FINNS MÅNGA ORSAKER att se dystert på mänskörättstillståndet och mediaverkligheten i Ryssland – när det gäller media är situationen kanske till och med värre än i Italien. Michail Chodorkovskij kan ses som ett av de ”kollaterala” offren för den monopolisering av opinionen som regimen bara alltför framgångsrikt genomfört under det senaste decenniet. Samtidigt är läget ju tills vidare inte en ”kinesisk kapitalism” i den meningen att det inte skulle gå att publicera böcker som t.ex. Politkovskajas regimkritiska reportage, eller fängelsebrevväxlingen mellan Chodorkovskij och Ulitskaja. Kritisk kvalitetspress och -radio existerar, på villkor att de hålls smala.

Betecknande är ändå att berömda verk av de två författare och fängelse/lägerskildrare som Ulitskaja nämner i sitt första brev – Varlam Sjalamov och Aleksandr Solzjenitsyn – under 2000-talet stått för underlaget till var sin ambitiösa (och dyra) ryska TV-filmatisering i 10 delar (sammanlagt 530 respektive 440 minuter). Det vet vi, eftersom bägge, under namnen *Lenins testamente* respektive *Den första kretsen*, sänts också i finländsk TV. Också den just nu aktuella, populära serien *Arbats barn* (YLE Teema, 705 minuter), baserad på Anatolij Rybakovs romaner, kartlägger 30-talets vardag och stalinistiska terror med stor detaljskärpa.

Uppgörelsen med sovjettidens brott pågår alltså i Ryssland, trots att man ofta hör motsatsen hävdas. Den har sedan länge pågått i litteraturen och den pågår i form av litterära klassikerfilmatiseringar

i TV. Det här är naturligtvis inte alls oviktigt när rättssystemet i dagens Ryssland diskuteras.

I dialogen mellan Ulitskaja och Chodorkovskij möts en representant för ’dissidenterna’ och en före detta minister och penningmagnat. Det är en viktig kvalitet i brevväxlingen att Ulitskaja inte sticker under stol med sin misstro, varken mot det som f.d. Komsomol-medlemmen Chodorkovskij eller f.d. olje-oligarken Chodorkovskij representerar. Men dialogen skulle inte heller vara så intressant om hon inte varit beredd att syna sina fördomar att erkänna den före detta oligarkens viktiga insatser som samhällsbyggare och filantrop.

Inte heller Chodorkovskij faller för frestelsen att utmåla sig som enbart martyr, även om frestelsen måste vara stor. Även om han inte gärna klumpas ihop med kollegerna, sticker han inte under stol med att han liksom de andra utnyttjade systemets brister när han byggde sitt finans- och industriimperium. Det var, vid en viss tidpunkt, ”landets sed” – som man brukar säga i Finland.

Av breven och andra vittnesmål att döma har Chodorkovskij tagit fängelsedomens snarare som en utmaning och ett tillfälle till reflexion än som den förödande och knäckande upplevelse den också måste vara. Keith Gessen, som skriver om Richard Sakwas Chodorkovskij-biografi i *London Review of Books* 4/2010, är förbluffad och imponerad över vilken samlad *coolness* Rysslands fallna finansängel visat efter sitt fall. Trots att hans personliga bakgrund är en annan, verkar nedstörtandet faktiskt ha fått honom att utvecklas till något av en klassisk rysk intellektuell. ”Precis som nästan varje ryss som någonsin satts i fängelse, började han skriva”.

Dekabristerna, Dostojevskij, Tjernysjevskij, Lenin, Trotskij, Solzjenitsyn, Sjalamov, Rybakov... i de ryska fängelserna har Chodorkovskij så många berömda föregångare att man ibland måste fråga sig vilken sida av gallret som är den rätta.

4.4.2010

Bäste Michail Borisovitj!

En fängelsebrevväxling

En av fjolårets mest uppmärksammade texter i Ryssland är brevväxlingen *Dialoger*, som författaren Ljudmila Ulitskaja och förre oligarken Michail Chodorkovskij publicerade i novembernumret 2009 av tidskriften *Znamja*. Inte nog med att *Dialoger* vann *Znamjas* årliga litteraturpris, breven ska nu utkomma i bokform tillsammans med de brev som Chodorkovskij utväxlade 2008 med författaren Boris Akunin (pseudonym för Grigorij Tjchartisjvili).

Både Ulitskaja och Akunin hör till de mest populära och bäst säljande ryska författarna, samtidigt som de respekteras högt för sina ställningstaganden i människorättsfrågor – något rätt sällsynt inom dagens ryska intelligentsia.

”Det var genom Yukos-affären vårt rättsväsende förlorade sin integritet. Utan den institutionen kan inget demokratiskt samhälle existera och vi måste därför återvända just till den punkten” skrev Akunin, som också jämförde Chodorkovskijs rättegång med Dreyfus-processen. Ulitskaja kallar samma rättegång och dess fortsättning ”ett hån mot vårt sunda förnuft”.

Båda har också uttryckt sin beundran för Chodorkovskijs mod och värdighet. Idag gör sig Chodorkovskij dessutom känd som en aktiv publicist och han kom nyligen på fjärde plats i en förfrågan på nätet om Rysslands främsta intellektuella.

Här publiceras de sex första av elva brev, något förkortade.

Kristina Rotkirch

15.10.08

Bäste Michail Borisovitj! Det gläder mig att nu ha fått en möjlighet att skriva till Er. Inom min egen familj har både far- och morföräldrar suttit i fängelse i över tjugo år och mina vänner från sextitalet har också fått dela den erfarenheten. Och temat är minsann väsentligt inom den ryska litteraturen – till den grad att jag förra veckan skrev ett förord till en bok av den mångsidige och för många oacceptabla Eduard Limonov, *Po tjurmam (I fängelser)*. Det råkar sig dessutom så att jag håller på att redigera en barnupplaga av *Brott och straff* där det än en gång handlar om fängelser och olika former av straff. Så om vi verkligen kommer att träffas – vilket jag innerligt hoppas – ska vi tala om den saken. Som Ni vet finns det två synpunkter: Solzjenitsyn ansåg att den erfarenhet som fängelset ger härdar en människa och är synnerligen värdefull i och för sig, medan en annan mindre lycklig fånge, Varlam Sjalamov, ansåg att det är en erfarenhet som inte för något gott med sig i ett normalt människoliv och som inte kan användas utanför murarna.

Jag umgicks med Jurij Daniel under de sista åren av hans liv och även om han inte gärna talade om sin fängelsetid, fick jag ett intryck av att det var en mycket viktig prövning för honom, något som sammanföll med hans krigserfarenhet. Men i vilket fall som helst har tiden ännu inte kommit för Er att minnas det förflutna, idag är fängelset Ert reella liv. Hur klarar Ni det? Känns det kanske som en ond dröm? Hur har Era prioriteringar förändrats: finns det sådant som föreföll viktigt i friheten, men som nu har förlorat betydelse? Har det uppstått nya tankegångar inom Er, någon ny oväntad insikt?

Ursäkta att jag skriver så här direkt till Er, men Ni är en person som man ständigt minns och talar om, för några en slagkraftig och skarp politiker, för andra en skrämmande figur, men i vilket fall som helst diskuterar man hela tiden Er situation och intresset för Er avtar inte. På sin tid sa Anna Achmatova om Brodsky när han blev förvisad: "Vilken biografi förser de inte vår rödhåriga med". Nu håller man verkligen på att "förse" också Er med en biografi och jag kan bara önska att vi kunde tala om detta i förfluten tid. Här är ännu en orsak till att jag skulle vilja träffa och samtala med Er.

Med vänliga hälsningar

Ljudmila Ulitskaja

15.10.08

Bästa Ljudmila Jevgenjevna! Stort tack för brev och stöd. Jag förstår att er familjs erfarenhet av fängelse är en orsak till att Ni visar mig denna uppmärksamhet. Detsamma gäller förresten en stor del av vår intelligens. Det är sorgligt, eftersom fängelse inte är den bästa möjliga erfarenheten. På den punkten håller jag mera med Sjalamov än med Solzjenitsyn. Jag tror att deras olika uppfattningar beror på att Solzjenitsyn kunde godkänna att landet styrs med auktoritära, det vill säga fängelsebaserade metoder. Och som "humanist" ansåg han därför att det var nödvändigt att få känna spöet på sin egen rygg. Det

är hedervärt, men jag kan inte hålla med honom.

Fängelset – det är motsatsen till kultur och civilisation. Här blir det goda ont och lögnen sanning. Här är det pöbeln som regerar och hyggliga människor känner sig djupt olyckliga eftersom de ingenting kan göra inom detta avskyvärda system.

Nej, det är en överdrift, naturligtvis kan de göra något och det gör de också, men det är grymt att varje dag se hur några enstaka räddar sig medan tiotals människor går under. Och hur långsamt sker inte förändringarna, genom otaliga kast och kantringar.

Mitt recept för att överleva har varit att lära mig förstå och förlåta. Ju djupare man förstår, tränger in under en annan människas hud, desto svårare blir det att fördöma, desto lättare att förlåta.

Detta kan resultera i ett under: någon som brutits ner rätar på sig och blir åter en människa. Det är något som fängelsepersonalen inte kan förstå och som skrämmer dem ordentligt – vad har hänt? Och varför? För mig är sådana händelser rena lyckan. Det har mina advokater också fått se, flera gånger.

Men naturligtvis – om jag inte kunde lita på min familj, om jag inte hade dess stöd skulle livet vara nattsvart. Och visst är det en olycka att just i mogen ålder förlora sin familj, sina vänner och den yttre världen.

Det viktigaste villkoret för att överleva här är självdisciplin. Antingen arbetar du med dig själv eller så degraderas du. Miljön här vill suga ut dig,

upplösa dig. Självfallet drabbas man av depressioner, men det går att övervinna dem.

Överhuvudtaget kan jag säga att ju hårdare de yttre omständigheterna är, desto bättre klarar jag mig. Lättast var det att arbeta i isoleringscellen där man blir direkt och omedelbart konfronterad med fienden. Det är svårare att hålla sig mobiliserad i det som här kallas vanliga förhållanden.

Ursäkta mig, jag skriver helt spontant, utan eftertanke. I morgon fortsätter rätttegången.

Jag vill gärna fortsätta vår dialog.

Med all min högaktning,

M.

16.10.08

Kära Michail Borisovitj!

Tack för svaret som Ni skrev dagen före rätttegången. Just nu, i denna stund, pågår en session i domstolen och ikväll får vi veta något på radion, nästan säkert något negativt [...]

Varje mänskligt öde har en fängslande historia. Och jag tror att Ni kan berätta mera än många andra som livet inte gett en så extrem och varierad erfarenhet. Den har tvingats på Er, men Ni har visat Er vara en god elev. Det är något jag vill tala om.

Vi börjar vid utgångspunkten: barndomen, familjen, målen och avsikterna. Hur planerade Ni Ert liv vid den tidpunkt då sådana tankar dyker upp?

För mig skedde det mycket tidigt: båda mina föräldrar var mer eller mindre vetenskapsmän. Traditionella institutionsmänniskor, men med högre examen. Också jag var inriktad på naturvetenskap – det var biologi – och i mitt sinne samsades idén om att ”tjäna mänskligheten”, ambitionen att tillfredsställa min äregirighet och den felaktiga uppfattningen att vetenskapen var det friaste av alla områden. Men naturligtvis brast dessa illusioner med tiden. Berätta hur Ni som pojke såg Er framtid? Hur tänkte Ni Er livet som ung? Jag vet naturligtvis att Ni hörde till Komsomol och att Ni inom den rörelsen till och med hade en funktion som för mig (jag är 15 år äldre än Ni) var totalt oacceptabel. Antagligen kände Ni Er hemma där eller så anpassade Ni Er till de aktiva Komsomol-ungdomarna, liksom ni senare kände Er hemma bland oligarkerna, i ett liv som

ju intresserar och tilltalar den breda publiken. Där höjde Ni uppenbart ribban för det tillåtna, bröt mot några oskrivna lagar (medvetet eller omedvetet), med andra ord: Ni överträdde gränsen för ”det tillåtna” i de höga sfärer där jag inte har någon insyn, och dit jag uppriktigt sagt aldrig heller försökt se in. Detta är något jag ville tala om.

Var och en av oss väljer sin egen gräns som han eller hon inte överskrider. Ett exempel är min väninna Natasja Gorbanjevskaja som 1968 gick ut och demonstrerade med sitt tre månader gamla barn och därpå förpassades till mentalsjukhus. Hos henne var självbevarelseinstinkten antingen försvagad eller satt ur spel. Själv skulle jag inte ha gått, inte ens utan barn. Jag var helt enkelt rädd som ett djur. Men på mötet i Institutet för allmän genetik där jag arbetade den gången kunde jag inte rösta ”fördömande” utan till mina kollegers förvåning gick jag ut ur salen när vi skulle lyfta handen. Där låg min gräns. Helt anspråkslöst. Det kostade mig inte heller mycket – vid första möjlighet blev jag uppsagd. Och så började jag slutligen skriva böcker. Var låg Era etiska gränser i ungdomen? Och hur förändrades de med tiden?

Jag är övertygad om att Ni har tänkt på den saken, särskilt som jag läst några av Era uttalanden. Men för att vårt samtal skall bli fruktbart borde vi närma oss dagens situation steg för steg. Jag kan förresten inte låta bli att säga Er att vi idag på radion fick höra att Ni inte beviljats villkorlig frihet.

Domstolen kan sin sak. Vi väntade oss inte heller något annat. Vi har därför obestämd tid på oss för att diskutera detta abstrakta men intressanta tema, och vi kan fortsätta vårt samtal.

Med vänlig hälsning,

Ljudmila Ulitskaja

10.11.08

Kära Ljudmila Jevgenjevna, tack för Ert brev och det intresse Ni visar mig.

Mina minnen är helt fragmentariska och emotionellt färgade, det vill säga jag minns det som är känsloladdat, det övriga knappast alls. Ibland händer det att minnena förväxlas, jag minns någonting som mina föräldrar i själva verket har berättat. I

vilket fall som helst minns jag tydligt att jag ända sedan barndomen velat bli direktör för en fabrik. Det är egentligen inte alls underligt: mina föräldrar arbetade hela sitt liv på fabrik, daghemmet hörde till fabriken, det gjorde också pionjirläget och överallt var fabriken direktör den viktigaste personen.

Idag förstår jag att min mamma och pappa inte alls tyckte om sovjetmakten, men de skyddade mig från sina åsikter eftersom de ansåg att de annars skulle ha förstört mitt liv. Så jag växte upp som en "rättrogen" Komsomol-medlem utan att någonsin tvivla på vem som var vän, vem fiende.

När jag skulle välja yrke sökte jag mig till den kemiska industrin och inom den till vapenindustrin eftersom jag ansåg att det allra viktigaste var att försvara sig mot "yttre fiender".

Men det var inte någon politisk kallelse som motiverade min verksamhet inom institutets Komsomol-avdelning, utan en strävan till ledarskap. Jag har egentligen aldrig intresserat mig för ideologiska frågor utan min väg har gått genom det organisatoriska arbetet.

Byggnadsbrigader, praktikantarbete på fabriker – allt sådant intresserade mig som en möjlighet att få verka som industriledare, som *manager*. När jag efter institutet placerades på ett ministerium blev jag djupt besviken eftersom jag hade hoppats på fabriksarbete. Det var därför jag anhöll om förflyttning till distriktets Komsomol-organisation istället för att sitta tre år på ministeriet.

Sedan kom NTTM (teknisk-vetenskaplig ungdomsverksamhet), *business*, försvaret av Vita huset...

Och hur förbluffad blev inte institutets partisekreterare när han 1987 erbjöd mig möjligheten att fortsätta min karriär inom Komsomol, och jag istället valde "driftsekonomska småsaker".

När det sedan gäller gränser har de för mig sammanfallit i en enda: att aldrig ändra min position under maktpåtryckningar, endast på grund av argument. [...]

Jag räknade mig som en av Jeltsins män. En av många. Det var orsaken till att jag gick till Vita huset 1991 och 1993, det var orsaken till att jag deltog i den inofficiella staben inför valen 1995–1996. Det var förmodligen det allra farligaste (nästan) som jag gjort i mitt liv. Och det var uttryckligen av hänsyn

till Boris Nikolajevitj som jag inte vände mig mot Putin, trots att jag hade min åsikt om honom.

Vad gäller "oligarkiska kretsar" har jag alltid reagerat mot en sådan generaliserande benämning, vi var totalt olika människor. Gusinskij och Berezovskij, Bendukidze och Potanin, jag och Prochorov. Våra mål i livet och vår syn på livet är helt olika. Snarare var vi oljemagnater och metallmoguler, massmedieaktörer och bankirer. Inte heller så blir det helt riktigt.

Jag tror att jag kan definiera mig som en anhängare av Voltaire, någon som står för fritänkande och yttrandefrihet. I det avseendet var Jeltsin mitt ideal och före honom G.A. Jagodin. Att arbeta med dem föranledde inga protester hos mig.

Att tevebolaget NTV kraschade (jag försökte hjälpa finansiellt, vilket jag åtalades för i den första rättegången) blev mitt Rubicon. Jag avser då själva verksamheten, inte tillgångarna, förstå mig rätt. Här slutar jag. Tack för Ert brev. Jag hoppas på en fortsatt kontakt.

Med vänlig hälsning,

M.

18.11.08

Bäste Michail Borisovitj!

Ert brev förvånade mig denna gång genom sitt oväntade innehåll. Under en stor del av livet bygger vi upp stereotyper, olika former av stämplor och klichéer, som sedan börjar kväva oss. När så dessa stereotyper äntligen faller sönder kan vi glädja oss som åt en befrielse. Jag talar tillsvidare om mina personliga föreställningar. Men jag hoppas att vi småningom också kommer in på Era.

Således. Era föräldrar var goda sextitalister av gott ursprung; ingenjörer, industriarbetare, ärliga och hederliga människor. Er glade och livlige far stod med gitarren i ena handen och glaset i den andra, Er mor var också gästvänlig och beredd att ställa upp för dem som hade det svårt. Och deras syn på sovjetmakten var klar: måtte den dra åt helvete... Sextitalisternas barn, som på nionde klassen läst Solzjenitsyns *Gulag* och Orwells *1984* på maskinskrivna sidor, tog äcklade avstånd från makten. I bästa fall skrev de avhandlingar, arbetade som

läkare eller hisskötare, eller så var de samhälls-politiskt aktiva och kallades senare dissidenter. Som vuxna på 70- och 80-talen hamnade en del av dessa barn i fängelse och läger, en del emigrerade till väst. Men Ni undgick på något sätt allt det här, Ni inordnade Er i den tidens maktstruktur, Ni fann Er plats där och arbetade effektivt. Särskilt rörande är Er godtrogenhet när Ni som ung är beredd att arbeta i krigsindustrin eftersom fosterlandet måste försvaras.

Vår åldersskillnad utesluter en situation som man lätt hade kunnat tänka sig om vi varit jämn-åriga. När jag med kvaljande obehag och biljett i fickan gick till fakultetens Komsomol-avdelning för att få bli godkänd inför en resa, satt där antingen inpiskade karriärister eller fullständiga idioter. Jag fick svara på frågan om vem som är sekreterare för partiets centralkommitté i Bulgarien. Där stod jag på 60-talet och där, eller i rummet intill, satt Ni i början av 80-talet. Ni hörde uppenbart till den krets av personer som jag, för att uttrycka det milt, inte umgicks vänskapligt med.

Det som förvånade mig i Ert brev var att någon av dessa människor skulle ha kunnat vara positivt motiverad. Ni var en av de närvarande – en ung begåvad person som drömde om att bli ”fabriks-direktör”, om att förnuftigt och adekvat producera något, kanske till och med vapen för att försvara fosterlandet. Och i den omgivningen såg Ni ”fram-stegsvänliga” som Jeltsin och bakåtsträvar som Ligatjov. Ni befann Er inom systemet, där fann Ni Er plats, där samlade Ni en grupp omkring Er. Ni skriver att Ni inte var intresserad av ideologi utan att Ni strävade efter ledarskap. Men den strävan definierar utmärkt väl begreppet ”karriärism”. Det här är inte en skymf, det är en definition. Karriären är en viktig del av livet för normala män, nuförtiden också kvinnor. Men jag trodde att de spelregler som gällde inom systemet var sådana att de inte kunde accepteras av en hederlig person. Och Ni kom från en anständig familj. Hur kunde Ni lyckas med att växa upp till en ”rättrogen” Komsomol-medlem utan några som helst tvivel på vem som är vän, vem fiende? Det var alltså möjligt. Jag har inga skäl att misstro Er analys. Jag var alltså partisk när jag helt tog avstånd från alla som var partianslutna eller stod partiet nära.

På 80-talet förekom det inte längre någon som helst samhällelig dialog på ledarnivå i vårt land (ja, det gällde alla nivåer ända ner till allmänna bastur och daghem), det enda som återstod var ett tomt skal.

Nu inser jag att jag inte såg bilden i dess helhet. Kanske min bild också var felaktig. Avskyn för det sovjetiska systemet var så stark inom mig att jag inte kunde tänka mig att man i denna senkommunistiska miljö skulle ha kunnat vända sig till någon, lita på någon. Än mindre finna en idol. För mig var Jeltsin en av partikoryféerna och jag var mycket upprörd då alla mina vänner sprang till Vita huset medan jag sorgset satt hemma: hur kom det sig att jag inte rusade iväg till demonstrationen tillsammans med de andra?

Några dagar senare tänkte jag: om det blir en or-dentlig uppgörelse, som i Tyskland efter nazismens fall, då blir jag övertygad. Entusiasmen var stor, men jag kunde inte dela den. Och det blev ingen uppgörelse: så gott som alla ledare satt kvar även om några av dem bytte stolar och någon fick gå.

Jag inser att Jeltsin hade både charm, pondus och goda avsikter. Men det hela slutade illa – han över-lämnade sitt land i händerna på KGB och tvådde själv sina händer. Detta är något som Ni erkänner, om än med lite andra ord, tycks det mig.

Hur bedömer Ni Jeltsin, nu när tio år har gått? Och om Ni har gjort en omvärdering, när skedde det?

Det fanns en tid då jag trodde att Gajdars refor-mer skulle kunna skapa en effektiv ekonomi, men han höll inte ut. Hans bok om imperiets sönderfall är mycket intressant och förklarar en hel del, men i efterhand,

Hade Ni på den tiden någon plan för förändring eller var Ni helt tillfreds med de stora möjligheter som då öppnade sig för företagarna? Det finns inget tvivel om att Ni blev en utmärkt direktör för en mycket stor fabrik, en fabrik som omfattade halva landet.

Till sist kommer den allra plågsammaste av alla tänkbara frågor. Den är så plågsam att jag är beredd på att inte få något svar. Det fanns ett skede då per-soner i Jeltsins närhet fick enorma andelar av ”fabri-ker, industrianläggningar, tidningar och fartyg” att leda eller förfoga över, eller som sin privata egen-

dom. Det var en utdelning som följdes av en rad omfördelningar, ofta på ett mycket grymt sätt. Vid den tiden hade Ni redan blivit ”fabriksdirektör”. Var gick gränsen för det tillåtna för Er under den tiden?

Ja, angående Voltaire. Den gamle mannen skakade en hel värld med sina idéer. Men barnen som han fick med sina tjänarinnor lät han placera på barnhem. Eller var det Rousseau? Det är helt enkelt en av naturens huvudregler: ju ädlare idéer, desto skamligare leverne...

Jag har ett tillägg till min fråga. Vilka av idéerna från den tid då Ni drömde om att bli fabriksdirektör har Ni bevarat? Vilka har Ni gett upp? Jag talar givetvis om värderingar.

Jag strök Ert namn från listan på oligarker när jag en gång tillsammans med några psykologvänner kom att besöka ett barnhem där jag fick se en klass med datorer som införskaffats med Era pengar. Senare har jag inom olika områden stött på spår av Er skyddsling, fonden *Otkrytaja Rossija* (Det öppna Ryssland). För några år sedan när Ni redan hade arresterats besökte jag lyceet Koralovo där jag träffade Era föräldrar och såg en obeskrivligt välorganiserad fristad för föräldralösa barn och barn ur söndriga familjer. Något motsvarande har jag inte sett någonstans i Europa. Också här fanns Ni bakom det hela. [...]

Ni får ursäktas mig om något utföll lite väl skarpt i det här brevet. Men de gyllene tiderna är förbi. Illusionerna faller sönder. Det finns alltför lite tid för eftertanke. Jag har dessutom en stark känsla av att tiden komprimeras på ett katastrofalt sätt. Jag vill därför till sist nå fram till sakens kärna. Det är något som ingen lyckas med, men man kan i alla fall närma sig så långt det går.

Det finns ytterligare ett problem som jag skulle vilja diskutera: människan, hennes personliga liv och samhällets tryck. Hur ska man bevara sin värdighet, sina värderingar? Hur förändras dessa värderingar? Förändras de verkligen? När en människa befinner sig i ett fångläger får hon en unik erfarenhet som skiljer sig från den normala tillvaron. Här en vink om vad jag skulle vilja diskutera med Er när det blir möjligt.

Jag önskar Er hälsa, fasthet och lugn.

Varma hälsningar,

Ljudmila

05.06.09

Bästa Ljudmila Jevgenjevna, Jag blev mycket glad över Ert brev, det kändes som en örfil som jag gjort mig förtjänt av.

Mina föräldrar vinnlade sig om att jag inte skulle bli en främmande fågel i min omgivning. Det är något som jag inser först idag. Och dessutom mötte jag inga ”främmande fåglar”, varken i skolan eller på institutet. Skolan låg i ett proletärt område och till institutet kom 70 % genom fabrikena. Bland oss fanns det överhuvudtaget inga dissidenter. Särskilt inte på institutet, min fakultet sorterade under försvarsindustrin och om någon blev utesluten ur Komsomol betydde det automatiskt relegering. Och det tyckte vi var riktigt.

Som sekreterare för fakultetens Komsomol-avdelning vägrade jag att utesluta personer som inte klarat sina studier eftersom jag insåg att man inte kan förutsätta teoretisk begåvning hos varje Komsomol-medlem. Men när det gällde försvaret tyckte jag att uteslutning var det enda riktiga. Vi skulle ju till och med i fredstid vara beredda att när så behövdes offra våra liv för Fosterlandet, och hur skulle man kunna kräva det av en person som varken hörde till Komsomol eller var kommunist? Jag skämtar inte, jag överdriver inte. Just så här tänkte jag.

När jag läste *En dag i Ivan Denisovitjs liv* blev jag starkt upprörd. Och jag kände avsky för Stalin som hade vanärat partiet genom att sätta personkulten och sina egna intressen främst. Breznev och Tjernenko betraktade jag med humor och förakt – de var ”gerontokrater” som skadade partiet. Jag respekterade Andropov, trots att han gjorde övertramp på sina ställen. Ni skrattar? Det skulle jag också gärna göra. Men det lyckas inte. [...]

När ledarna inom försvarsindustrin 1996 vägrade att hjälpa Jeltsin finansiellt (dåförtiden var det möjligt att bevilja regeringen kredit!) vädjade jag till dem – och fick pengar på mitt hedersord. Trots att de riskerade sina huvuden. Det var också delvis med dessa medel jag köpte Yukos, ett lån som jag sedan återbetalade. De visste vart pengarna gick. Några av mina bekanta, enligt min mening hederliga personer, hörde till partiets centralkommitté, andra stödde GKTjP (Katastrofministeriet), bland

dem Baklanov och Lukjanov, vars dotter idag är min advokat.

Med det här vill jag säga Er, Ljudmila Jevgenjevna, att människorna på andra sidan barrikaden minsann inte var några stackare. De kunde vara tjurskalliga i vissa avseenden och fullständigt hederliga i andra.

Precis som de var jag en soldat i ett virtuellt krig som inte var mitt. Men vi var hederliga soldater. Vi försvarade det som vi ansåg riktigt.

Jag skall avslöja en ännu mer riskabel sak för Er. Vi, det vill säga det ledande skiktet inom försvarsindustrin, var allvarligt engagerade i samarbetet med KGB. Båda instanserna arbetade för oss och kontrollerade oss, men det gällde inte alls vår ”politiska korrekthet” utan frågor som vakthållning och kontrapionage. De var mycket seriösa, högt kvalificerade specialister. Några hade sysslat med hemlig verksamhet under Stora fosterländska kriget. Jag har haft stor nytta av deras lärdomar här i fängelset eftersom de hade erfarenhet av såväl fängelser som koncentrationsläger och underjordiska bunkrar. De blev glada över att någon kunde behöva deras erfarenhet. Ja, den har verkligen behövts!

Där fanns också andra, NKVD:are. Dem respekterade vi inte, och både vi och specialisterna jag nämnde tog avstånd från dem.

Apropå, ingen av dem (specialisterna) har någonsin bett mig om pengar. En del kunde jag ändå hjälpa med arbetsplatser efter 1991. Men deras kolleger räddade våra liv när de vägrade att storma Vita huset.¹ Jag kände några av dem personligen, andra på omvägar.

[...] När det gäller Boris Nikolajevitj [Jeltsin] kan jag inte vara opartisk. Jag inser alla hans brister. Dessutom ansåg jag 1999 att han borde avgå. Detta trots att jag inte välkomnade Putins kandidatur, vilket Putin också vet.

Men Boris Nikolajevitj var en personlighet. Stor och massiv. En riktig rysk tsar med alla sina positiva och negativa sidor. Han gjorde mycket gott och mycket ont. Vad överväger? Det kan jag inte bedöma.

Hade det varit möjligt att förändra Ryssland på ett mera genomgripande eller bättre sätt än vad han gjorde? Hade det varit möjligt att undvika ”termidor”, stormningen av Vita huset², ”kamraterna”

från säkerhetstjänsten och en förnyad stagnation? Det hade förmodligen varit möjligt. Men vi klarade det inte. Inte bara han – vi alla. Så vilken rätt har jag att döma?

När vi blev bekanta var jag tjugotre. Det är minnen som jag vill bevara. Nu är han död och stör ingen längre.

På Gajdars tid hade jag inga tankar om hur landet i sin helhet, som en historisk enhet, skulle kunna omstruktureras, men jag hade en vision av hur ekonomin kunde förändras. Jag talade för att man skulle grunda och senare privatisera stora teknisk-industriella komplex i stil med Gazprom (inte alltid i den skalan, men enligt samma modell). Inom regeringen förespråkade vi en aktiv industripolitik (det gällde inte enbart själva grundandet, utan också en viss målinriktning, med bestämda uppgifter och prioriteringar).

När mina idéer inte väckte gehör, beslöt jag att avgå efter att ha varnat om att jag skulle utnyttja deras kortsynthet.[...] Men efter det – och nu kan vi tala om gränserna för det tillåtna – använde jag mig av varje lucka i lagstiftningen samtidigt som jag alltid personligen informerade regeringen om vilken lucka det gällde och hur jag skulle utnyttja den, eller redan hade gjort det.

Ja, det var en liten hämnd eller kanske ett utslag av fåfänga. Men jag vill framhålla att mina kontakter inom regeringen skötte sig utmärkt: de inledde processer, stiftade nya lagar som stängde luckorna, ilsknade till men anklagade mig aldrig för orent spel. Det var ett spel som ständigt pågick oss emellan.

Gjorde jag på det hela taget rätt? Det är jag inte säker på. Å ena sidan förbättrade jag helt objektivt vår industri, å andra sidan undergrävde jag en regering som alls inte var så dålig. Å ena sidan investerade jag alla tillgängliga medel i industrin. Och det gjorde jag effektivt. Jag levde minsann inget lyxliv och det tillät jag inte heller i min omgivning. Men samtidigt var jag inte särskilt medveten om sociala förhållanden och socialt ansvar utanför mitt visserligen mycket stora företag.

Vad sedan gäller ”grymheten” när statsegendomen övertogs och omfördelades, blir frågan smått komisk och malplacerad.

I främsta ligan fanns den gången ett tjugotal spelare. Vi var helt enkelt inte fler, samtidigt som listan på organisationer som bortauktionerades rymde hela 800 företag. Tillsammans hade vi enligt min bedömning resurser för maximum 70 företag.

Själv var jag tvungen att avstå från allt annat för att klara Yukos. [...] Det var ingen lätt sak, det var hårt arbete. Och jag hade absolut inget intresse för andra affärer. Vi konkurrerade i själva verket mycket sällan med varandra, istället kämpade vi mot det allmänna kaoset och förfallet i vårt land. Och banditerna lämnade oss nästan helt ifred, de kunde helt enkelt inte förstå vad och hur de skulle kunna lägga beslag på något inom så gigantiska system. [...]

Så kom 1998. Till en början tänkte vi glatt – vi överlever! Sedan kom katastrofen i augusti. Priset på olja sjönk till åtta dollar fatet, medan självkostnadspriset var tolv dollar. Det fanns inga pengar att låna ut eller betala löner med. Människor hade bokstavligen ingenting att äta, och det var mitt personliga ansvar. Inom landet köpte ingen olja, rören för export var avstängda. Ingen kunde betala. De utländska bankerna hotade med att frysa våra konton. I Ryssland gjorde bankerna inga utbetalningar. Berezovskij gav mig ett lån mot en årsränta på 80 % i valuta!

När jag kom på plats varken skrek eller strejkade folk – de förstod. Fastän de höll på att svimma av hunger. Det gällde särskilt de unga, de som hade små barn, de som ännu inte hade egna hushåll. Och sjukhusen... Vi köpte ju också mediciner och skötte om sjukvården, och nu fanns det inga pengar. Och framför allt – dessa förstående ansikten. Människor som endast sa: "Vi väntar oss inte heller något. Vi är tacksamma för att ni har kommit hit för att tala med oss. Vi klarar oss nog...". Det förekom överhuvudtaget inga strejker under 1998.

Detta ledde till att hela min livssyn förändrades. Jag kunde inte längre fortsätta som enbart "direktör". År 2000 grundade vi *Otkrytaja Rossija*.

Ännu några ord om mitt förhållande till våra lagar. [...] Enligt min mening har vi en normal lagstiftning, våra lagar är varken sämre eller bättre än i andra länder. Men när det gäller domstolarna och lagarnas tillämpning är läget katastrofalt.

Så till mina idéer och värderingar i ungdomen. "Landet som en belägrad fästning, omgivet av fien-

der, där allt bör göras för att förstärka försvaret" – sådana tankar har förstås försvunnit och ersatts av en förståelse för de länder och folk vars intressen inte alltid (för att uttrycka det mildt) sammanfaller med statens och elitens intressen. Samtidigt – nu kommer Ni att skratta – har min patriotism i relation till Ryssland bevarats. Den lever inom mig och hindrar mig till exempel från att säga tarvligheter om landet även när jag helst skulle göra det. [...]

Det dröjde länge innan de allmänmänskliga värdena införlivades i mig. Det var väl när så hade skett som jag gjorde uppror. Året var 2001, orsaken NTV och det var ett halvhjärtat uppror. Men just då blev frågan inom RSPP (Ryska föreningen för industrimän och företagare): vad kommer först – egendom eller yttrandefrihet? NTV hade nämligen stora skulder till Gazprom. Och då kom jag personligen till slutsatsen att det ena inte kan existera utan det andra, och donerade 200 miljoner dollar till NTV. Också detta har jag nu senare åtalats för.

Jag är ingen revolutionär. Och ifall NTV hade bevarats skulle jag kanske ha förhållit mig mindre uppmärksam till övriga händelser. På det hela taget brukade jag inte sticka upp utan lämnade politiken till mera aktiva "kamrater". Så hade jag alltid uppträtt. Men nu kunde jag inte. Det kändes som en snara kring halsen.

I detta avseende är fängelset mera definierat, mindre betryckande. Men i andra avseenden är det verkligen ingen sinekur.

En sådan lösning var givetvis inte mitt mål. Men jag blev inkörd i ett hörn, och det fanns ingen annan värdig utväg. En klok person hade antagligen förmått undvika det alternativet. [...]

Än en gång, tack för brevet.

M.

ÖVERSÄTTNING: KRISTINA ROTKIRCH

Noter:

1. Här syftar Chodorkovskij på de personer inom armén och säkerhetstjänsten som valde att stöda Jeltsin.
2. De blodiga sammandrabbningarna i september 1993 mellan Jeltsins och vicepresident Rutskojs styrkor.

Ödesåret mellan hakkorset och hammaren och skäran

Henrik Meinander berättar i förordet till *Finland 1944: Krig, samhälle, känslolandskap* att han kom på idén till boken medan han knöt kravatten. Kan-ske kravattsnörets slingerkrokar också står för de många svängar och stryptag vårt land genomgick under året.

Det krigshistoriska stoffet dominerar, samhället och känslolandskapen kommer med på sladden. Som separat läsare blir jag under läsningens gång övertygad om att Finland i fortsättningskriget inte slogs separat utan tillsammans med broderliga tyskar ur Hitlers armé. Vad båtar den insikten? Åtminstone fråntar den inte den enskilda soldaten och lottan hans och hennes heder. Utan det samfälliga motståndet av enskilda soldater, bland annat i Tali-Ihantala, hade en separatfred med Stalin inte varit möjlig. Finland hade likt Estland blivit enrollerad i de gråmelerade kommunistiska rådsstaternas union. Sådana tankar sysselsätter amatören, intresserad av historia. Som än en gång märker den heroiska auran kring Mannerheim.

Meinander inleder friskt med att lyfta fram ett tidigare förbisett slag strax efter den ryska storoffensiven på Karelska näset i juni 1944, nämligen den ännu större offensiven vid Narvafronten en knapp månad senare. Där stupade nästan dubbelt fler sovjetiska soldater än på näset. Tyskarna, med många estniska SS-män i sina led, höll ut i två veckor på ”de blå kullarna” och fick till slut ryssarna att retirera.

Jag minns en patriotisk estnisk dokumentärfilm för ett par år sedan, där berättarrösten påstod att Finland kan tacka detta slag för sin självständighet. Nu inser jag att denna de två skalligas kamp om en

kam – som den sydamerikanska författaren Jorge Luis Borges kallade alla krig – åtminstone betydde mycket för det som ibland kallas ”krigslyckan” på våra breddgrader.

Enligt Meinander har slaget vid Narva varit något av en blind punkt i den finländska historiedebatten. Detta har dock inte berott enbart på finsk trångsynthet, utan även på att esterna under Sovjet-tiden inte öppet kunde minnas och diskutera händelserna på detta frontavsnitt, eftersom den officiella versionen var att Röda armén tågade in i Estland som befriare. Föga överraskande har Narvafronten 1944 därför fått en helt annan uppmärksamhet i det åter självständiga Estland.

Så värst många mikrohistoriska känslolandskap blir det inte i början av boken. De ryska bombningarna av Helsingfors vintern 1944 skildras (få se hur dessa uppmärksammas om fyra år, då det har förflutit 70 år sedan dess, så som nu sedan vinterkriget). Meinander pekar på den skolning som civilbefolkningen fick för stundande fara. Han talar om en mental bild ”som styrde och formade också själva erfarenheterna och uppfattningarna av de tre bombardemangen”, för att i nästa stund relatera gossen Aarre Aaltonens hågkomster från Väinämöinenplanens skridskobana den 6 februari då det så kallade tystalarmet gått: ”Allting mörknade, spårvagnarna stannade upp och annalkande tåg saktade farten för att folket skulle hinna söka skydd ifall flygangreppet hann ske innan alarmsirenerna hann yla ut sina varningsrop.” Aarre hann få skorna på sig, andra fick springa till bombskyddet iförda skridskor ”som slog gnistor i gatan”. På planen i Kajsaniemi omkom många som struntat i alarmet.

De trassliga fredssonderingarna vintern 1944 får Finland att framstå som en mink i bur. Hitler hade planer på att befästa Åland i fall av en separatfred med Sovjetunionen, Stalin hade dessutom krav på Sveaborg och på landsavträdelser fram till Kymmene älv.

Meinander jämför Mannerheim och Ryti med Churchill som handlade självsvåldigt i förhållande till parlamentet. Den finska riksdagen hade svårt att hålla sig välunderrättad, trots en ettrig fredsopposition med Atos Wirtanen som *enfant terrible*. Paasikivi var för en separatfred på hårda villkor, men hans tid var ännu inte kommen.

Till Meinanders grepp hör att skriva också om literära galjonsfigurer, till exempel den åtminstone filosofiskt sett tysksinnade Eino Kailas insatser för härdat djupandligt motstånd. Författaren har också läst *Nya Argus* chefredaktör Eirik Hornborgs varannan vecka utkomna översiktsartiklar. Hornborg skrev med patos bland annat: "Vi styra nu i mörker och i tjocka i rykande storm in i ett okänt farvatten – om mot skeppsbrott, om mot säker hamn, är oss fördolt."

Olavi Paavolainen får mycket utrymme. Som en kritisk röst tycker Meinander att han står sig bättre än Hella Wuolijoki. Jag fastnar ändå för beskrivningen av den kommande Yle-chefens passion för tidningar levererade till hennes fängelsecell:

Hon läste vartenda ord i tidningen, ledare och pressöversikter, kolumner och kåserier, serie-teckningar och börskurser, annonser och diverse meddelanden om borttappade plånböcker, hundrackor och barnhandskar. Hon fylldes av medlidande med alla dessa små och stora förluster och glömde bort sin egen situation till den grad att vattusoppan hann svalna, i synnerhet efter att blicken fastnat vid dödsannonserna över de stupade.

Till de finska krigsinnovationerna vid sidan av Molotov-coctailen hörde ett nytt skurmedel för försvarsmakten som nobelprisvinnaren A. I. Virtans forskarteam utvecklade. Konsthistorikerna

Lars Pettersson och Bertel Hintze inventerade i den finska ockupationsmaktens spår grekisk-ortodoxa träkyrkor i Fjärrkarelen respektive omhändertaget krigsbyte i form av ikoner. Även språkforskare hittade intressanta studieobjekt. Aulis J. Joki intervjuade turkiska krigsfångar i Finland som hade stridit i Röda armén om deras språk, och skrev också om det uraliska språket kamassiska, som redan Kai Donner forskat i. Slutligen skriver Meinander med sin panoptiska blick – efter bland andra L. A. Puntila och Hugo Pipping – om filosofen Rolf Lagerborg och diktaren Örnulf Tigerstedt, som friskt rök samman fast de var vänner.

Mumin i granatregn

Innan den ryska storoffensiven på Karelska näset bryter ut tittar mumintrollen fram: bildkonstnären Tove Jansson skrev sina första berättelser i katastrofövertvinning. Yrjö Kokkos *Pessi ja Illusia* blev en succé. Förutom 80 000 krigsbarn åkte den lungsjuka Katri Vala (f. Wadenström) till Sverige och knöt kontakter med bland andra Olof Lagercrantz. Om Sakari Pälsis bok med hyss kring "fallesmannin Arvo" kastar Meinander fram tanken att den kan ha inspirerat Astrid Lindgren till *Emil i Lönneberga*. Hennes bror bondepolitikern Gunnar Ericsson hade nämligen flitigt kontakt med Finland och lärde sig finska.

Som historiestrateg skivar Meinander i avmätta bitar upp den ryska storoffensiven och händelserna kring den. Först placeras kriget in i det övriga pusslet: landstigningen i Normandie och ryssarnas storoffensiv i sydväst, som bar det underliga namnet *Bagration* (efter en rysk krigsherre under Napoleonkrigen). Döden skördad i sydost mätte ofantliga proportioner. Ryssarna vann. Hos oss gick det också först bra för dem. Viborg intogs helt enligt planen och kaoset spred sig på näset, men sedan bjöd finnarna på avvärjningen som skapade begreppet avvärjningsseger (*torjuntavoitto*). Denna betecknar ett trots allt lyckligt slut på en sorglig eskapad.

Sensommaren 1944 lär vara den mest undersökta tiden i finsk historieskrivning. En förlust hade sannolikt betytt ett slut på Finland som självständig stat och en begynnande existens som folkdemokra-

tisk vasallstat. Meinander lyfter speciellt fram den svenskspråkiga JR 61:ans insats i Tienhaara – platsen där vägen från Viborg åtminstone då delade sig mot Kotka respektive Villmanstrand. Författaren berättar ingående hur tysk vapen- och stridsflygarehjälp kom – om uttrycket tillåts – i signad tid: ”Inom en vecka hade de första stora leveranserna anlänt till Finland: 9000 pansarnävar, 5000 raketgevär och 30 stormkanoner. Den 17 juni landade två tyska flygflottiljer på Immola flygfält”.

Den nyare krigshistorien har alltmer skjutit i sank den så kallade ”drivvedsteorin” (*ajopuuteoria*), vars företrädare länge hävdade att Finland likt ett viljelöst flytetyg drevs in i händelsernas malström på tysk sida. På samma gång har vårt fortsättningskrig allt mer kommit att ses som ett erövringskrig tillsammans med Nazityskland och inte som ett separat finskt krig mot Sovjetunionen. Så också Meinander:

Granskar man beslutsfattarnas samtida utsagor bakom kulisserna framgår [...] att de i realiteten inte alls föreställde sig föra ett separatkrig. När frontläget kanske var som allra värst den 19 juni frågade generalstabschef Heinrichs sin tyske förbindelseofficer Erfurth om Tyskland kunde sända sex divisioner som undsättning till södra Finland. Utan hjälp höll Finland knappast ut, betonade Heinrichs och tillade ironiskt att visserligen fanns det människor ”som är av den åsikten att Finland för ett eget krig”.

För mig har pratet om separatkrig eller inte tett sig som en självgående maskin på historikernas bord (dråpligt nog faller min blick – när jag tar fram Max Jakobsons *Bokslut* ur hyllan – på rubriken för kapitel åtta: ”Från separatkrig till separاتفred”. Jakobsons advokatyr är också elegant...).

År 2004 smulade den unge stjärnforskaren Markku Jokisipilä sönder myten om ett separatkrig genom att med stöd i primärkällor visa hur fosterländskt ändamålsenligt historien efter kriget skrevs. Jag förstår bara inte varför det hade varit ”ofosterländskt” att erkänna de finsk-tyska förbindelserna – det var åtminstone bra att Väinö Linna inte gav sin bok namnet *Erillinen sotilas* (*Enskild soldat*)!

Nu när vi i tjugio år fått säga att Stalin började vinterkriget så kan vi säkert också tåla faktumet att fortsättningskriget utkämpades med benäget bistånd av Hitlers armé och tyska vapen. Bättre solka vingarna och flyga än att ensam kraschlanda. Hade det kanske varit redigare att medge samröret och fira VSB-pakten som den kovändning den var – i det stora paradigmskiftets tecken? I synnerhet som den sovjetiska historieskrivningen alltid har betonat kopplingarna till Tyskland. Sådant får Meinander mig att reflektera över. Året 1944 är, skriver han i förordet, ”surrealistiskt dramatiskt och helt avgörande för Finlands efterkrigstida utveckling”.

Pakt med Hitler

Rytis legendariska pakt med vapenbrodern är ett gastkramande drama där fria vidder står på spel. Det listigt formulerade avtalet resulterade i omedelbara vapentransporter (fast Jokisipilä har visat att just de vapnen aldrig kom till användning). Utan tyskt spannmål hade Finland enligt boken även lidit av hungersnöd.

Illmarig är beskrivningen av tyska generalfältsmarskalken Keitels besök hos Mannerheim i högkvarteret i S:t Michel. Vid ruinens brant orerade Keitel om en lysande framtid inför en avmätt finsk militärkår, vid en tid då knappast ens vår mest nazistiske general Paavo Talvela mera trodde på en tysk seger. Ändå gällde det för Finland att gardera sig åt båda hållen. Skräckscenariot var ett tvåfrontskrig mellan hammaren och skäran och hakkorset.

Meinander lyfter fram Mannerheims länge närda hat mot bolsjevismen, parallellt med hans nazistantipatier. Summeringen av vapenbrödraskapets slut är talande: ”Som i ett sakta borttynande äktenskap undvek båda parter in i det sista att konstatera att man snart skulle gå skilda vägar”. Mitt i allt detta porträtteras marsken som nattlig tågpendlare. Ombord på sitt specialtåg mellan S:t Michel och Helsingfors infann sig stunder av ro. Ryti hade i pakten axlat Mannerheims ansvar. Mannerheim kunde distansera sig från turbulensen, äta middag i fred, konferera med vänner och drömma.

Boken kulminerar i augusti 1944, helt enligt den klassiska formlärans gyllene snitt. Efter peripetin

på näset och tyskarnas avveckling följer hösten och den bistra realismens tid. Mannerheim kan som president allt mer ställa sig i skuggan av statsminister Paasikivi och planera sin framtid som pensionär. På samma sätt ersätts på "skurksidan" Molotov av den nitiske kontrollkommissionären Zjdanov, som in i det sista kommer med hotelser om ockupation ifall ryska krav inte fullföljs, alltmedan västsidans kommissionärer resolut tiger.

Hemåt i höstregn

Höstpartiturets notanvisning är ett beklagande *lamentoso*. Krigets *rubato* hade lyckligtvis upphört. Sibeliantskt hugsvalande toner kan dock, trots bittra fredsvillkor, höras över landskapet som randas "längst nere i dalbotten dit händelserna har kastat oss", som Paasikivi formulerade det i sitt radiotal på självständighetsdagen 1944.

Efter Lapplandskriget med det komediaktiga stora fylleslaget – "smällen i Torneå" – och ett utplånat Rovaniemi; efter krigsansvarighetsprocessen och vapengömmorna; efter sega freds- och regeringsförhandlingar; efter uppgifter om förbjudna böcker som rensades bort från biblioteken (bland annat en om Tysklands charmiga autostrador!); efter general Heinrichs "burnoutat euforiska" utkast till den kommande fredliga samexistensen med krigets segergranne; med några ord: efter kursändringens alla vedermödor följer i boken "en makaber sifferexercis". Den talar samma språk som Carl Sandburgs kända dikt om gräset som täcker allt.

27 miljoner sovjetmedborgare och polacker dog i andra världskriget, inbegripet två tredjedelar av Förintelsens sex miljoner judar. Den legendariska

landstigningen i Normandie skördade bara en handfull jämfört med händelserna på östfronten. "Finland hörde inte till de europeiska länder som fick lida mest av kriget", skriver Meinander. "När det gällde civiloffren kom finländarna i realiteten lindrigare undan än något annat krigförande eller ockuperat land i Europa." På frågan hur detta var möjligt svarar författaren: "Det mest uppenbara skälet, som torde ha framgått i denna bok, var att Finlands värnpliktsarmé med starkt tyskt flankstöd förhindrade en sovjetisk ockupation av landet." *Ergo sum!*

I epilogen lyfter Meinander fram fortsättningskriget som kollektivt minne och mentalt landskap, fortplantat från fäder och mödrar till söner och döttrar. Erövringskriget glöms nästan bort i boken. Undret hette Tali-Ihantala och är bländande som Vinterkrigets under. Är detta dagens historiska barometertal?

300 miljoner dollar i krigsskadestånd sved men satte på sikt fart på ekonomin. Finland utstakade sin neutralitet, aningen lik forne HS-skämttecknaren Karis prototyp av liberalen som står med armarna i kors pekande åt både höger och vänster, öst och väst.

Till slut en koppling som jag gjorde vid läsningen av Meinanders intressanta *reality*-deckare: Lapplandskriget skördade tusen finländares liv. Men de tyska soldaterna gav under sin vistelse i landet upphov till minst lika många nya finska liv.

TOM ÖSTLING

Henrik Meinander: *Finland 1944: Krig, samhälle, känslolandskap*, 427 s. Söderströms 2009

Harmoni och symmetri – broar mellan två verkligheter

*Först med den nya tidens omvärdering
och nya vidgningar av tensorläran
blev vägen klart beredd för möjligheten
att finna den fördelta symmetri
som enligt formeln gopta genom qwi
klart hyfsades och blev till verkligt gagn
vid varje längre färd med himlens vagn.*

Harry Martinson, *Aniara*

Ett bekant filosofiskt ledmotiv med långa anor är uppdelningen av världen i vad man kunde kalla för objektiv och subjektiv verklighet. Med det förra slaget av verklighet menas allmänt fysiska omständigheter eller fakta, som med förnuftsens hjälp kan underkastas vetenskapligt studium. Alla människor uppfattar dessa fakta i regel på samma sätt och kan i princip bearbeta dem med vedertagna logiska slut. Till den senare typen av verklighet kan räknas vårt medvetande samt våra värderingar av estetiskt och moraliskt slag, det vill säga individuell kunskap, som synbarligen inte kan motiveras med empiriska eller rationella argument, utan i sista hand endast med känsla. Även om det är tveksamt att kalla denna typ av verklighet för kunskap överhuvudtaget, är det likväl obestriddigt, att den utgör en del av varje människas levande realitet, utan vilken livet vore meningslöst. En naturlig fråga som inställer sig är, om det ändå inte kunde finnas ett samband mellan dessa två ”världar”.

I den traditionella cartesianska dualismen antas de två verkligheterna – tankens (*res cogitans*) och de utsträckta kropparnas (*res extensa*) värld – existera så att säga parallellt men strängt åtskilda från varandra. I vilken mån (och i så fall hur) växelverkan kan ske dem emellan är väl fortsättningsvis ett aktuellt filosofiskt problem, eftersom tanke och ut-

sträckning uppenbart saknar gemensamma attribut. Medan till exempel Spinoza ansåg att kropp och själ bara är två begränsade, väsensskilda *aspekter* av en enda bakomliggande verklighet, var Leibniz’ lösning på problemet den förutfattade harmonin, som antogs råda mellan den själsliga och den kroppsliga världen. Hur det än må vara med den saken ger nyare rön inom natur- och neurovetenskaplig forskning skäl för misstanken, att uppdelningen inte är så entydig och fullkomlig som Descartes ursprungligen hade tänkt sig. Tvärtom ser det ut som om de förmenta motsatserna kropp och själ skulle vara avhängiga varandra, om också på ett svårbegripligt sätt. Liksom mänskligt förnuft inte kan fungera utan känslor, vilket Antonio Damasio framhåller i sin bok *Descartes misstag: Känsla, förnuft och den mänskliga hjärnan*, går tankens värld hand i hand med den kroppsliga. Samtidigt har gränserna för den traditionellt sett ”objektiva” verkligheten blivit ifrågasatta genom kvantfysikens paradoxer, där skillnaden mellan iakttagare och det iakttagna har suddats ut.

Harmoni och symmetri är två klassiska, i viss mening analoga begrepp, som på ett subtilt sätt länkar dessa parallella verkligheter, den kroppsliga och den själsliga, med varandra (försåvitt de existerar, vilket är min arbetshypotes). Såsom beteckningar för i grund och botten estetiska fenomen, som största delen av människor kan omfatta, äger de en intersubjektiv realitet vid gränsen mellan den subjektiva och den objektiva verkligheten. Begreppet harmoni förknippas kanske främst med musik, där den syftar på den angenäma känsla som bestämda tonintervall, konsonanser, åstadkommer, medan symmetri, framför allt inom konst och arkitektur,

avser den visuellt estetiska upplevelsen av rätt och riktig jämvikt mellan storlekarna i en rumslig helhet. Både harmoni och symmetri spelar dessutom en grundläggande roll i de exakta naturvetenskaperna och matematiken. Under naturvetenskapens framväxt har de ofta varit metaforer för tron på naturens enkelhet, ”sparsamhet” och uniformitet, kort sagt naturens grundläggande regelbundenhet, som är avgörande för att ett tänkande subjekt som människan skulle kunna ana ett begripligt kosmos bakom världens skenbara kaos. Det visar sig dock att den gängse innerbörden av termen symmetri har ganska lite gemensamt med den ursprungliga, antika meningen. Detsamma gäller termen harmoni, som med vetenskapens framsteg fått oanade tillämpningar. I det följande granskas utvecklingen av dessa begrepp och förvandlingen av deras innebörd lite närmare.

Ordet harmoni härleds från grekiska *ἀρμονία*, vilket betyder anpassning och samklang. Förutom att det används i dagligt tal är det ett vedertaget begrepp såväl i den fysikaliska vågläran som i matematikens harmoniska talföljder och i den klassiska mekanikens harmoniska funktioner. Begreppet myntades och introducerades i Västerlandet under sjätte århundradet f.Kr. av den mytomspunna filosofen Pythagoras, som berättas ha blivit uppmärksam på sambandet mellan vissa konsonanta tonintervall eller harmonier – framför allt oktav (grek. *diapason*), kvint (*diapente*) och kvart (*diatessaron*) – och det enkla numeriska förhållandet mellan musikinstrumentens motsvarande dimensioner, det vill säga talproportionerna 2:1, 3:2, respektive 4:3. Då dessa intervaller bestod av talen 1,2,3 och 4 (som bildar triangeltalet 10 och kallades *tetraktys*) låg det nära till hands att generalisera idén till att omfatta hela universum: ”allt är tal”, ”allt är rationellt”. Denna rationalitet gällde naturligt nog också de celesta kropparna, eftersom deras regelbundna rörelse över himlavalvet menades frambringa sfärernas musik eller harmonier, som bara de invigda kunde uppfatta. De irrationella talen, som kvadratroten av 2, vållade som känt mycket huvudbry för pythagoreerna, då dessa tal inte låter sig uttryckas i ett enkelt numerärt förhållande. Det är utmärkande, att intervallet för kvadratroten av 2 – på ett ungefär 1,4142 åtföljd av en oändlig räckta icke självupprepande decimaler

– vanligen uppfattas som en skärande dissonans. På en liksvävande temperatur motsvaras den närmast av tritonus eller djävulsintervallet (till exempel c-fiss), som låter som en ambulanssiren. Däremot är det så kallade harmoniska medelvärdet av oktaven mellan 1 till 2 exakt $4/3$, vilket ljuder som en välklingande kvart.

Tydliga spår av den pythagoreiska harmoniläran återfinns i Platons dialog *Timaios*. Enligt Platon är världens skenbara ordning en återspeglings av de bakomliggande eviga och oföränderliga geometriska kroppar – regelbundna månghörningar – som skaparguden haft som modell. Två tusen år senare fick *Timaios* en värdig fortsättning i Johannes Keplers *Mysterium Cosmographicum* (*Det kosmiska mysteriet*, 1597), som innehåller en estetiskt tilltalande, men likväl helt felaktig teori om planetbanornas samband med de av Platon skildrade geometriska kropparna. Även om hypotesen visade sig oriktig, var teorin matematiskt avancerad och grundad på exakta iakttagelser. Detta har gett astronomen och Kepler-biografen Owen Gingerich anledning att påpeka: ”Sällan har det hänt att en felaktig bok på så avgörande sätt styrt vetenskapens kommande utveckling”. I sitt följande storverk *Harmonices Mundi* (*Världsharmonin*, 1619) fortsatte Kepler att i sann pythagoreisk anda utveckla en esoterisk lära om planetbanornas tonala motsvarigheter. Exempelvis föreslog han att jorden gnolar tonerna ”mi-fa-mi”, ”mi” för *miseria* och ”fa” för *fames* (latin för elände respektive hunger) etc. Icke desto mindre framlade Kepler slutligen tre exakta lagar som antogs gälla för planeternas rörelser, ur vilka Isaac Newton sedermera härledde de matematiska principer som gäller kroppars rörelser i allmänhet.

Den fysikaliska harmonilärans principer utstakades på 1500-talet av musikern Vincenzo Galilei (Galileos fader) och på 1600-talet av den franska munken och matematikern Marin Mersenne. Mersenne knöt första gången ihop tonhöjd och frekvens och formulerade lagen om det omvända förhållandet mellan frekvensen och längden av en vibrerande sträng – de facto en av världens äldsta exakta fysikaliska lagar. Teorin om *resonans*, det vill säga återklang av vissa frekvensmultiplar, så kallade harmoniska övertoner, utvecklades och etablerades etappvis i mitten av 1700-talet, främst tack

vare differentialkalkylens utveckling. Den franska barockkomponisten Rameau flankerad av upplysningsfilosofen d'Alembert ansåg att dessa övertoners resonans utgjorde den fysikalisk-fysiologiska mekanismen för uppfattandet av konsonanta tonintervall. Den andra ståndpunkten, som ligger närmare den pythagoreiska, enligt vilken konsonanser är uttryck för enkla talproportioner, förfäktades av Leibniz och matematikern Euler. De såg musiken som en omedveten övning för själen, som utan att vi märker det räknar (vad man kunde kalla impulser per tidsenhet) och som känner förnöjelse över den ordning och proportion som den iakttar. Även om vi idag, 300 år senare, vet mycket mer om de fysikaliska, fysiologiska och neurologiska mekanismerna bakom hörseln, är grundfrågan, vad som i sista hand uppväcker själva *känslan* av tillfredsställelse vid uppfattandet av konsonanser på det hela taget ett mysterium. Det samma kan sägas om musikens rytmiska och kontrapunktiska dimensioner, som tillsammans med de tonala harmonierna bidrar till det estetiska helhetsintrycket.

Också ljusets färger och kombinationer emellan dem väcker känslor hos betraktaren. Färgerna uppfattas i viss mån individuellt, men i allmänhet upplevs röd som en varm, blå som en sval och grön som en rogivande, "harmonisk" färg. Beroende på hörselns och synsinnets olika funktionssätt, kan ljudets tonbaserade harmonilära inte som sådan tillämpas på seendet. Framför allt är hörseln baserad på överlagring (temporal superposition av impulser), medan synen iakttar rummets dimensioner i parallella banor och därför är mer komplicerad. Icke desto mindre kan färger indelas såväl på fysikalisk grund enligt deras våglängd som på grund av deras fysiologiska och psykologiska verkningar. Vid blandning av färger iakttar man följaktligen harmonier baserade på antingen färgtoner (kulörer), valörer (nyanser av ljus och mörker) eller ljusets intensitet. Vad som i sista hand bidrar till helhetsharmonin i ett konstverk är inte möjligt att entydigt sammanfatta, men säkert är att vår medfödda förmåga att urskilja och visuellt förena såkallade komplementära färger och intensitetskontraster spelar en roll. Blandning av två komplementära huvudfärger i färgcirkeln har en neutraliserande verkan, medan blandning av intilliggande färger i regel skärper kontrasten mot

omgivningen.

Sedan antiken har det gyllene snittet (*sectio aurea* eller *divina*) ansetts uttrycka den mest fulländade och sublima geometriska harmonin. Snittet dyker ständigt upp i de mest oväntade sammanhang i naturen, från solrosblommans inbyggda spiralform till kristallstrukturer och galaxer (se till exempel Mario Livios *The Golden Ratio*). Euklides av Alexandria, som levde på tredje århundradet f.Kr., beskrev vad han kallade för snittet "efter den mellersta och yttersta proportionen" på följande sätt:

Bok 6. Definition 3. En rät linea säges vara skuren, efter den medlersta och yttersta i proportion, emot hela lineen, om hela lineen förhåller sig til den större delen, som den större delen til den mindre.

Elementa, svensk övers. Mårten Strömer, 1753

Det gyllene snittet tros dock ha varit känt i Orienten långt före Euklides, eftersom pyramidernas byggare tydligtvis har använt sig av det, liksom konstruktörerna av Parthenon på Akropolis. Den italienska renässansmatematikern Luca Pacioli återuppväckte intresset för det av honom kallade "gudomliga snittet" i Europa på 1500-talet och förmedlade kunskapen åt sin landsman Leonardo da Vinci, som förmodas ha använt sig av det i kompositionen av sina mästerverk. Snittets betydelse inom konst och arkitektur har stått sig till våra dagar, även om vetenskapen om dess betydelse bland nutida konstnärer torde vara mindre utbredd. Men vad som i sista hand gör, att just denna proportion oavsett kulturtradition upplevs som estetiskt behaglig och harmonisk, är väsentligen en gåta. Kanhända formas vår estetiska smak i viss mån undermedvetet genom iakttagelse och instinktiv inläring av de proportioner som naturen (och miljön) själv strävar att fullfölja. Men det kan också vara frågan om kunskap *a priori*.

Ordet symmetri härleds liksom harmoni via latinet från grekiska: *συμμετρία*. För antikens greker var ordets betydelse dock helt annan än för oss idag: dels utgjorde den sinnebilderna för de *estetiskt* riktiga förhållandena mellan delarna i en helhet – till exempel kvoten mellan bredden och höjden av datorns bildskärm (på min bärbara dator är den ungefär 1,594, som skiljer någon procent från det gyllene snittet) – dels betydde den matematisk

kommensurabilitet, det vill säga att någon storlek förhåller sig lika som eller på ett uppenbart sätt proportionell mot någon annan. Dessutom särskilde grekerna på inte mindre än tre olika slag av förhållanden eller analogier, nämligen den aritmetiska, geometriska och harmoniska proportionen.

Den berömda romerska arkitekten Marcus Vitruvius Pollio, som levde på första århundradet f.Kr., framställde i sitt verk *De Architectura* symmetri som:

[...] den harmoni som härrör från delarna själva och från en relation mellan de olika delarna och det hela, i enlighet med en viss del utvald som måttstock. I människokroppen finns det en slags symmetrisk harmoni [eller ”eurytmi”, lat. *eurythmiae qualitas*] mellan underarm, fot, handflata, finger och övriga delar, och så är det också med fulländade byggnader. När det gäller tempel kan symmetrin beräknas från diametern i en kolonn, från en triglyf eller från en ännu mindre del, i ballisten från hålet, som grekerna kallar peritretton; i ett skepp från avståndet mellan årpinnarna, som de kallar *dipechaike*, osv.

Om arkitekturen, Bok. I., 2.4

Enligt Vitruvius bör arkitekten först och främst sträva till att förverkliga symmetri i sina skapelser, och alldeles särskilt när det gäller heliga platser såsom tempel:

Templets utformning är beroende av symmetrin vars principer ytterst noga måste iakttagas av arkitekten. Den grundar sig på proportionen, som grekerna kallar *analogia*. Proportion föreligger när byggnadens alla element och dess helhet har ett gemensamt grundmått. Från detta härrör symmetriprinciperna. Ty inget tempel kan vara väl komponerat utan symmetri och proportion, när dess delar inte står i bestämt förhållande till varandra, så som kroppsdelarna hos en välbyggd människa.

Ibid., Bok III., 1.1

Leonardo förverkligade Vitruvius’ vision av den fulländade symmetrin i sin kända teckning ”den Vitruviska mannen”, som är späckad med anspelningar på förmodade samband mellan det gyllene snittet och människokroppens delar. Den Vitruviska symmetriuppfattningen var normgivande för romerska antiken fram till renässansen, även om den i

vår tid kan förefalla otydlig och vag, då den så markant avviker från den gängse exakta definitionen av symmetri som en geometrisk kongruens eller överensstämmelse mellan höger och vänster i avseende till en symmetriaxel.

Förändringen skedde etappvis under 15–1700-talen (Hon & Goldstein, 2005). Den italienska renässanshumanisten och arkitekten Leon Battista Alberti beskrev i sitt postumt utkomna verk *De re aedificatoria* (*Om byggnadskonst*, 1485) första gången ett begrepp, som saknade motstycke i antiken, och för vilket han använde ordet *motsvara* (lat. *respondere*). Alberti förklarade det således (övers. förf.):

För att försköna öppningar [dvs. fönster och dörrar] måste man ta hänsyn till att de som är av samma storlek motsvarar varandra till höger och till vänster. Vanligen ges fönster och dörrar i ett udda antal, men sålunda att de på sidan svarar mot varandra, medan den mittersta är lite större än de andra.

Denna specifika egenskap, som matematikern Hermann Weyl i boken *Symmetry* kallade för bilateral symmetri, förekom förvisso redan i de forna sumerernas och egyptiernas målningar, ornament och skulpturer. Emellertid har själva idén inte beskrivits hos någon antik författare.

Hos Alberti var alltså termen ”motsvarighet” inte ett förhållande mellan delarna och helheten, utan mellan två eller flera likvärdiga delar av samma helhet. Arkitekten Sebastiano Serlio, som deltog i planeringen av slottet i Fontainebleau, ställde sig bokstavligen mellan Vitruvius och Alberti då han i verket *Tutte l’opere d’architettura* (1584) sammanförde deras respektive begrepp *symmetri* och *motsvarighet*. Likaledes återopade den franska arkitekten Louis Savot Vitruvius’ lära om människokroppens symmetri som en förebild för arkitekten i sitt verk *L’architecture française des bastimens particuliers* (1624), men avsåg därmed inte längre de olika delarnas proportionalitet sinsemellan, utan den iögonenfallande överensstämmelsen mellan de två kroppshalvorna. Den första exakta definitionen av symmetri offentliggjordes så sent som 1794 i en lärobok i geometri av matematikern Adrien-Marie Legendre. Hans nya definition lød: två solida

vinklar (rymdvinklar) kallas symmetriska då de två plana vinklar de uppbyggs av uppträder i omvänd ordning. Detta kallas även för spegelsymmetri och exemplifieras i planet av bokstavsparen d och b samt p och q.

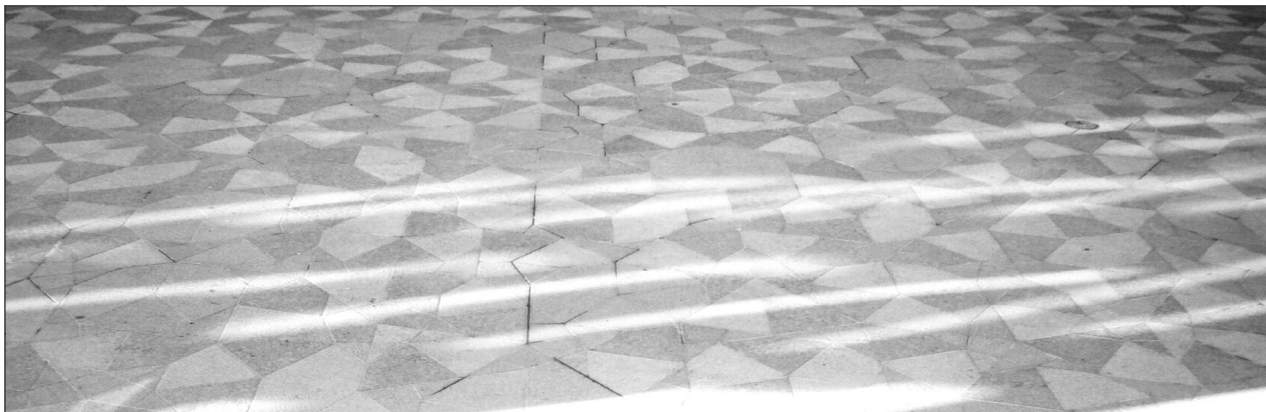
Från att ursprungligen ha betytt något estetisk välbalanserat och proportionerligt, där delarna förhåller sig regelmässigt till den helhet som de bygger upp, förknippas symmetri i vår tid snarare med en geometrisk omarbetning av ett objekt, såsom förskjutning, reflektion och rotation, som när de lämpligen upprepas överför objektet tillbaka på sig självt. Den gängse matematiska definitionen av symmetri hos ett (geometriskt) objekt avser i själva verket en sådan egenskap, som gör objektet i fråga *invariant* för särskilda förvandlingar eller *operationer*, likt förskjutning, spegling och vridning runt en axel. Dessa egenskaper utgör studieobjektet för grupp teorin, en teori byggnad inom matematiken som utforskar och klassificerar de egenskaper, som förblir oförändrade i dessa transformationer. Den estetiska symmetriaspekten kan i själva verket beskrivas matematiskt, men inte det omvända, eftersom det matematiska symmetribegreppet allmänt taget saknar estetisk konnotation, kanske undantaget ornamentsymmetrin. Idag känner man allt som allt till sjutton grundtyper av tvådimensionella ornamentmönster eller symmetri grupper i planet. Dessa har varit kända sedan länge inom mosaikkonsten. En intressant anomali är vad man kallar för ”aperiodisk tessellation”, ett kvasikristallint mönster som noga taget aldrig upprepar sig, utan utvecklas in i det oändliga, trots att det är uppbyggt av endast två exakt likadana plattyper. Ett exempel på detta häpnadsväckande slag av geometriskt mönster är den så kallade Penrose-tessellationen, uppkallad efter den brittiska matematikern Roger Penrose (f. 1931), som man nyligen låtit installera på Centralgatans promenadstråk i Helsingfors.

Symmetri som ett uttryck för naturens invarianser har blivit en viktig hörnsten i den teoretiska mekaniken. Enligt ett teorem formulerat 1915 av den tyska fysikern Emmy Noether kan fysikens bevarelseprinciper ses som matematiska konsekvenser av symmetrier. Den mest kända bevarelseprincipen, den om energins konstans (det vill säga att en storhet kallad energi förblir oförändrad i universum,

oavsett vad som händer) är enligt Noethers teorem en följd av de fysikaliska grundlagarnas symmetri vid förskjutningar i tiden. Här betyder symmetri alltså något som förblir oberoende av tiden, och innebär att ett fysikaliskt experiment ger samma resultat oavsett när det utförs. Lagen om rörelsemängdens bevarelse följer i sin tur från symmetrin vid förskjutningar i rummet, och således är resultatet av experimentet oberoende av var det utförs, och så vidare.

Den så kallade hävstångslagen, som uttrycker balansen mellan lika vikter på lika avstånd, har sedan den formulerades av Arkimedes på 200-talet f.Kr. varit en sinnebild för det symmetriska förhållandet mellan orsak och verkan: i fallet av en hävstång leder symmetriska vikter till symmetriska krafter. Denna statiska balans illustreras väl av anekdoten om Buridans åsna, som svalt ihjäl mellan två likadana höttappar, eftersom den inte kunde välja vilken den skulle äta ifrån. Emellertid upptäckte dansken H.C. Ørsted år 1820 att magnetiska fält framkallade av elektriska strömmar bröt mot denna outtalade, aprioriska symmetriprincip. Det är beskrivande att Ørsted, förundrad över sin upptäckt, benämnde det uppkomna *cirkulerande* kraftfältet med det latinska ordet *conflictus*. Liknande brott mot symmetrin har senare funnits vara för handen i mer allmänna kraftfält (som råder till exempel i atomkärnorna), som uppstår då attraherande och repellerande krafter samverkar. I stället har symmetriens antites, antisymmetrin, framstått som allt viktigare. Till saken hör, att naturens iögonenfallande symmetrier nästan ständigt bryts av antisymmetrier, börjande med människans två kroppshalvor, som noga taget inte är identiska, till spiralformade molekyler med olika kiralitet (vänster- och högerhänt vridna molekyler).

I kvantfysiken har symmetri från början spelat en central roll. Den för materiens uppbyggnad och stabilitet fundamentala uteslutningsprincipen, formulerad 1925 av den österrikiska fysikern Wolfgang Pauli, bygger väsentligen på vågfunktioners symmetriegenskaper. För Pauli, som genom sin klassiska skolning även kunde förstå fysikens filosofiska och psykologiska aspekter, representerade symmetrin en jungiansk arketyper, en väg till det numinösa *unus mundus*. Den stora brittiska teoretikern Paul Dirac delade inte Paulis mystiska lägg-

Vårljuset avspeglas i Centralgatans Penrosetessellation i Helsingfors. Foto artikelförfattaren.

ning, men var likafullt fascinerad av kvantteoriernas inbyggda matematiska skönhet och symmetri. För honom var den estetiska och intellektuella skönheten hos en teoretisk modell rentav viktigare än dess fullständiga överensstämmelse med experiment. Vad som i matematiken uppfattas som estetiskt är likväl inte möjligt att förklara för en lekman, men i grunden handlar det om ekvationernas konsistens, det vill säga perfekta överensstämmelser och inre symmetriegenskaper.

Långt mer kontroversiell är frågan, om en utvidgning av symmetri- och harmonibegreppen till etiska och moraliska värderingar är meningsfull eller ens görlig. Ett sådant grepp ter sig misstänkt inte bara på grund av det problematiska i att definiera värderingar som till exempel godhet, utan också emedan värderingar inte kan mätas och kvantifieras likt fysiska storheter. Dock torde man utan svårighet kunna tillstå att det så kallade dubbla kärleksbudet

... älska Herren, din Gud, av hela ditt hjärta och med hela din själ och med hela din kraft och med hela ditt förstånd, och din nästa som dig själv ...

framställer som ideal ett symmetriskt förhållande av kärlek och förståelse mellan människor. I själva verket kan ordet symmetri här tillräknas trefaldig mening: det syftar dels på relationernas ömsesidighet, dels på deras inbördes lika värde, och dels på analogin mellan varje individs relation till sig själv, till de andra individerna och till helheten, det vill säga Gud och världen (det som motsvarar den

antika symmetriuppfattningen). Ett visst slag av symmetri ingår förvisso också i den ökända vedergällningslagen ”öga för öga, tand för tand”, som syftar på reciprocitet och likhet i rättsskipning. På senare tid har den amerikanska filosofen John Rawls baserat sin rättviseteori på principen om symmetri mellan individer. I samma anda kan man också se den Nikomachiska etikens ”gyllene medelväg” som en harmonisk jämvikt och en måttfull anpassning av olika dygder. Även om dessa tolkningar är helt subjektiva, torde de flesta människor förstå och i viss mån kunna acceptera dem. Därmed kan våra etiska rättesnören och principer anses vara, om inte rent ut sagt förnuftiga, så åtminstone estetiskt underbyggda. Och som redan noga påvisats, är vägen från det estetiska till det rationella inte lång.

JOHAN STÉN

KÄLLOR

- Simon L. Altmann: *Icons and Symmetries*, Clarendon Press, Oxford, 1992
- Antonio Damasio: *Descartes misstag: Känsla, förnuft och den mänskliga hjärnan*, Natur och Kultur, Stockholm, 1994
- G. Hon, R. Goldstein: ”From proportion to balance: the background to symmetry in science”, *Studies in History and Philosophy of Science*, Vol. 36, 2005, ss. 1-21
- Mario Livio: *The Golden Ratio*, Broadway Books, New York, 2002
- Vitruvius: *Om arkitektur, tio böcker*, övers. Birgitta Dalgren, Byggförlaget, Stockholm, 1989
- Hermann Weyl: *Symmetry*, Princeton University Press, Princeton, 1952

Ett teaterbrott – Lars Noréns pjäs 7:3 och polismorden i Malexander

Våren 1999 ägde ett unikt teaterprojekt rum i Sverige, först i Tidaholmsfängelset och lite senare på Riksteatern. Den arbetslösa teaterchefen, skådespelaren och regissören Birgitta Palme startade en teatercirkel med några interner och när gruppen kommit igång ville de sätta upp en pjäs. Eftersom de inte hittade något bra manuskript med enbart några manliga roller, skrev en av deltagarna ett brev till Lars Norén där han bad om en lämplig pjäs som gruppen skulle kunna spela.

Lars Norén lät sig övertalas och skrev en pjäs utgående från samtal och improvisationer med först fyra interner, en av dem hoppade senare av. Den fjärde rollen var en pjäsförfattare och den spelades av en proffsskådespelare, Reine Brynolfsson.

När gruppen haft sin sista föreställning den 27 maj begav sig Tony Olsson, en av dem som stått på scen, till Kisa och rånade en bank. Rånnet gick inte enligt planerna och i den jakt som följde sköts två poliser ihjäl. Tony Olssons parhäst från fängelset, Mats, som också deltagit i Noréns pjäs 7:3 var inblandad och dömdes senare för häleri. De dödade skotten lossades av Jackie Arklöf. Arklöf hade inga band till Tidaholm eller teaterprojektet, men han delade Olssons nynazistiska ideologi.

Journalisten Elisabeth Åsbrink har skrivit en bok, *Smärtpunkten. Lars Norén, pjäsen Sju Tre och morden i Malexander*. Här går hon systematiskt igenom de händelser som föregick polismorden, hur teaterprojektet fick sin början och utvecklades. Hon har intervjuat otaliga personer som varit inblandade på olika sätt: fängelseledning och personal, Norén och producenten Isa Stenberg (som förövrigt blev hårt skuldbelastad och är bördig från Finland), de skådespelande internerna, deras anhöriga, psykiatriskt sakkunniga etc. Hon har också läst i arkiven, både om pjäsmottagandet och om mordutredningen.

I slutet av Åsbrinks bok citerar hon Peter Johansson, den som ställde diagnosen psykopat på Olsson efter morden, där han säger att teaterarbetet inte har någon inverkan på psykopatin – inte i någondera riktningen.

I det allmänna medvetandet och i medierna har teaterprojektet 7:3 och morden i Malexander kopplats ihop. Tidsmässigt sammanföll de. Är det att överdriva att tänka sig att det ena ledde till det andra?

Föreställningen 7:3 fick ett blandat mottagande. De tre fångarna spelade sig själva och två av dem hade starka nazistiska sympatier. I en scen tas det här upp och många reagerade på att de fick stå oemotsagda. Ska en offentlig teaterscen tillåtas agera arena för en sådan ideologi? När publiken applåderar föreställningen, visar de då också sitt bifall till den nynazistiska ideologin? Det fanns de som lämnade salongen och det fanns recensenter som tog kraftigt avstånd.

Också annars var mottagandet rätt ljumt. När man läser utdragen från recensionerna får man en känsla av att internerna helt enkelt inte var så bra skådespelare. Visserligen spelade de ju sig själva. Det oaktat väckte uppsättningen ett stort intresse. Det berodde antagligen mera på nyfikenhet och någon slags tithålseffekt. Fångarna, som var amatörskådespelare, hade inte samma beredskap som proffs att ta emot den negativa responsen. Någon av dem ville till och med ha vakter i salongen för att han blev rädd.

Anita Goldman var en av dem som reagerade mot den nynazistiska inslaget i 7:3. Hon skrev att det värsta var att folk sa till henne att de förstod att hon blev upprörd. Vad tyckte de själva, då? När man senare, efter polismorden stod med facit på hand, var det många som var motbjudande triumferande. Nu hade de som tagit avstånd från pjäsen "fått rätt". Goldman tog avstånd från den skadeglädjen.

En annan fråga som debatterades i efterhand var teatergruppens inställning till brottslingarna och polisväsendet. I ett tidigt skede kördes vakten ut från repetitionerna. Det sades att det var omöjligt att agera otvunget under polisbevakning. De övervakande myndigheterna upplevde att Lars Norén och Isa Stenberg tog ställning för fångarna, mot dem. En alltför inkännande hållning var inte så bra för i synnerhet de yngre fångarna, Mats och Tony. Å andra sidan är det tänkbart att det motstånd och de fientliga gensvar som publik och recensenter kunde bjuda på, stärkte dem i deras främlingsfientliga ideologi.

Den debatt som följde efter polismorden ledde till skärpta permissionsregler. Internerna hade fått mycket rundligt med permissioner för att man från Tidaholmsanstaltens sida tyckte att projektet var värt det.

På det här sättet fick fångarna möjlighet till kontakt med samhället utanför. Faktum är att de hann med en del brott också under sina permissioner. De var inte alltid på den adress de var skrivna på under ledigheterna och man underlät att anmäla det. Det var hos teaterproducenten de borde ha varit. Både Lars Norén och fångvårdsmyndigheterna ångrade djupt en sak: att man lämnat fängelset. Att ta ut produktionen var ett stort misstag. När man gett sig ut för att turnera med uppsättningen och gjort kontrakt, var det också mycket svårare att dra sig ur. Dessutom blev gränserna, som redan tidigare var lite diffusa, ännu oklarare. Var detta ett rehabiliteringsprojekt för fångarna eller var det ett teaterprojekt som skulle bedömas på konstnärliga grunder? Och vilka var i så fall de konstnärliga kvaliteterna? Vältränade och tatuerade kroppar som turvis hotade och vädjade?

Elisabeth Åsbrink är skicklig. Hon visar tydligt hur teatern och brottet å ena sidan hänger ihop på många olika sätt, samtidigt som man tydligt kan skilja dem åt. Att säga att polismorden berodde på teaterprojektet är att göra det väl enkelt för sig. Ändå finns det ett helt nystan trådar som går mellan dessa. Omvärlden kopplade i efterhand ihop uppsättningen 7:3 med morden. Men varför tog den inte kraftigare avstånd i ett tidigare skede?

BARBRO ENCKELL–GRIMM

Elisabeth Åsbrink: *Smärtpunkten. Lars Norén, pjäsen sju tre och morden i Malexander.* Natur & kultur, 2009

Fru Freud, Anna L. och vi

Den svenska författaren Anna Lytsy, född 1964, har tidigare skrivit bland annat om sexuellt utnyttjande. *Fru Freud och jag – En historia om begär* som kom ut 2009 är hennes andra roman. Den handlar om en jagperson som lever i ett förhållande med konstnären Leo tills hennes kvinnliga arbetskompis Nika kommer in i bilden.

Efter att i flera år ha provat en mängd olika *healers* och terapeuter, både professionella och oprofessionella, läst så mycket hon orkat av böcker som hon trott att kunde hjälpa henne, talat med vänner och inlett och avslutat ett antal förhållanden, söker sig huvudpersonen till en psykoanalytiker, fru Freud för att:

jag vill att livet ska vara verkligt [...] jag [har] letat på alla ställen och på alla sätt jag har kunnat komma på, men fortfarande inte hittar det jag letade efter eller ens förstått vad det skulle kunna vara [...] det var något som var verkligen, uppenbarligen fel i mitt liv [...] jag visste precis hur det kändes men inte vad det var, aldrig hade lyckats sätta fingret på det, och jag ibland kände att jag inte orkade längre, att jag höll på att ge upp.

Boken handlar om hennes psykoanalys. Den är naturligtvis tillrättalagd för en roman. Ett realistiskt referat av analystimmar skulle bli dödligt tråkigt eftersom så långa tider inget händer. Men romanen skildrar inte enbart analystimmar utan handlar om den levande verkligheten utanför mottagningen, kris efter kris.

Romanen handlar alltså om två saker som alltid väckt och kommer att väcka starka känslor, sexuell identitet och psykoanalys.

Om man följer med ett barns utveckling förstår man att det kommer ett skede då frågan om man är som mamma eller som pappa blir aktuell. Speciellt Freuds uppfattning om hur vår sexuella identitet uppkommer väcker starka känslor för och emot. Det är dock onödigt att tvista om saker som det är omöjligt att förstå eller förklara utgående från teorier, än mindre bevisa. Bäst kan man upplevelsemässigt bilda sig en uppfattning. I det sista mötet kort före sin död lär Freud ha uppmanat sina kolleger att forska vidare och utveckla den psykoanalytiska teorin. De flesta psy-

koanalytiker har idag också frångått många av Freuds idéer.

Jag har för mig att det är rätt allmänt med inställningen: ”jag vet inte vad psykoanalys är, men jag tror inte på det.” Jag har länge letat efter en bok som skulle kunna förmedla något åt dem som frågat mig vad det är. Därför blev jag överraskande glad över den här tankeväckande boken. Jag har inte läst något riktigt liknande äventyr förut. Det jag också uppskattade var att den var personligt skriven och berättade öppet men enkelt om väldigt intima saker. Den kan rekommenderas för dem som vill öka sin allmänbildning genom att försöka få en uppfattning om vad terapier och psykoanalys går ut på och för dem som grubblar över vad sexuell identitet är för något.

Man kan tycka, att det finns mer angelägna saker i världen att skriva om, till exempel klimatet eller terrorismen. Ändå tycker jag att boken är ute i ett angeläget ärende. Ju mer vi kan öka förståelsen för mänskan och vår sexuella identitet, desto effektivare kan vi motarbeta fördomar i ett samhälle där homosexuella mobbas i skolan och homosexualitet fortfarande bestraffas med döden i vissa länder.

Texten håller hela tiden intresset fångat och jag finner inga oväsentligheter. Det enda jag tycker Lytsy kunde ha lämnat bort är anmärkningen i början att alla situationer och personer som förekommer i boken är hennes egna fria skapelser. Om man är intresserad av på vilket sätt en författares egna upplevelser färgar av sig på hennes produktion kan man till exempel läsa Dostojevskijs anteckningar kring sina romaner, redigerade av medarbetaren Edward Wasiolek.

Anna Lytsy har visserligen själv gått i analys och lever tillsammans med en kvinna. Men även om boken skulle vara en självbiografisk redogörelse från början till slut, ska vi inte tro att vi vet vem Anna Lytsy är. Vi är alltför mångbottnade och föränderliga, irrationella och motsägelsefulla för det. Inom oss finns stoff för hur många berättelser som helst. För är det inte så, att ju bättre vi känner någon, desto starkare upplever vi att vi sist och slutligen inte alls vet vem hon är?

Jag tycker mycket om Lytss sätt att skriva. Stilen är flytande och lättläst utan att förlora sin *drive* och även svåra saker formuleras synbart ledigt. Naturligtvis finns det betydligt mer djupsinniga teoretiska framställningar om de här sakerna men detta skulle inte passa in i en roman.

Romanen är skriven i en berättande historisk presens, vilket ger en litet distanserande, depersonaliserande effekt, som om huvudpersonen hade betraktat sig själv utifrån:

Jag kommer hem en kväll och hittar Leo vid köksbordet. På en stol i det trots försommarkvällsljuset ute förhållandevis mörka köket. Han sitter vid bordet och röker och vänder sig inte om när jag öppnar ytterdörren och kliver in. Jag sätter mig mitt emot honom och konstaterar att han har gråtit, eller snarare att han sitter vid bordet och gråter stilla. [...]

”Förlåt”, säger jag.

Han svarar inte. ”Förlåt Leo för att jag gjorde det jag gjorde”, säger jag.

Han säger fortfarande ingenting. Han bara gråter.

”Men nu är det som det är...”, säger jag, ”...och om du inte kan förlåta mig... så får du väl lämna mig då, som du säger att du ska.”

Och i samma stund som jag säger det låter sig Leo falla utan att ta emot sig med händerna: Ljudet när hans ansikte slår i bordskivan är hårt och distinkt.

Lytsy berättar om huvudpersonens dyrköpta erfarenheter genom år av långsamt framåtskridande ihärdigt arbete på ett sätt som får texten att bära sig av sig själv. Man har en känsla av att åka utförsbacke hela tiden. Kärlek och sex, beroende och begär skildras trovärdigt. Detta gäller även psykoanalysen, så vitt jag kan bedöma. Lytsy får klart fram vilket intensivt förhållande och vilka stora känslor det är fråga om.

Genom berättelsen får man en uppfattning om varför en psykoanalys tar så många år och även om det speciella att analytikern börjar representera viktiga personer i livet varvid förhållandet till henne reflekteras i drömmar och handlingar. Dessutom inser man hur till synes små insikter om sättet att uppleva omvärlden kan ha enorm betydelse.

Det är intensiva och avgörande år huvudpersonen går igenom, men samtidigt en slitande tröttsam kamp för att få frid, endast uppbyggen av hoppet om hjälp. De tumultartade ögonblick då bilden i kalejdoskopet oväntat förändras är bra beskrivna:

Jag är full av ord, sprängfull, men det är inte alltid de betyder något när jag ligger på sängen. El-

ler överhuvudtaget. Det är inte alltid möjligt att veta när de gör det och när de är i stället för. Fru Freud frågar mig om hur jag känner hela tiden och jag letar efter ord för att svara henne. Hon erbjuder mig ord och jag tar emot dem. Ibland. Jag börjar i alla fall ta emot ord av henne någon gång under vårt första år. Sådana som vi kan använda, som betyder något, som – faktiskt representerar något jag vet att jag känner. Något vi upplevt tillsammans i rummet, fru Freud och jag, precis när jag känt något, där och då, och fru Freud bekräftat för mig att jag förvisso gör det. Så att det blir verkligt, känslorna kött. Genom ord. Hon plockar dem från mig. Jag märker hur hon gör, hon skall inte tro att jag inte märker det: hon lyssnar på vad jag säger, vad jag försöker säga och lägger en del av mina ord på minnet och ger dem tillbaka till mig. Kastar dem tillbaka i något sammanhang, för att se om det fungerar, om de passar, om glappet mellan något jag vet att jag känner och ordet för det upphör och vi får en liten bokstavsväg att vandra på tillsammans. Ibland fungerar det. Det finns vissa ord som bär.

Analysen avslutades i laga ordning och huvudpersonen var nöjd med det hon kommit fram till under åren med fru Freud. Utan att desto mer avslöja den avslutande delen av analysen kan man säkert säga att det finns många sätt att se på att det gick som det gick. Kanske som ett misslyckat försök att komma in på en heterosexuell utvecklingsväg, att analytikern och jag-personen inte lyckades bilda en tillräckligt stark allians för att hindra att hon flyr in i en lesbisk relation? Andra är övertygade om att könet och begäret sitter i hjärnan, att man på det sättet är programmerad från början. Eller att ens sexuella identitet uppkommer som en social eller kulturell konstruktion. Var och en blir förstås salig på sin tro.

Vad tror du?

SIXTEN BONDESTAM

Anna Lytsy 2009: *Fru Freud och jag – en historia om begär*. Normal Förlag

Inga benbrott mellan Finland och Sverige

När Emil i Lönneberga hade hittat på ”hyss”, det gjorde han ofta, jagades han av fadern Anton och stängde in sig i ”snickeboa.” Därinne snidade han träfigurer i väntan på att faderns vrede skulle lägga sig. Med tiden blev det folk också av den pojken. Han blev ordförande i kommunalnämnden. Astrid Lindgrens berättelse om den busige pojken har översatts till uppemot 90 språk, men som historikern Torkel Jansson påpekar går Emils fina politikertitel inte att översätta med precision till något annat språk än finska. Detta därför att den lokala självstyrelsetraditionen är unik just för Finland och Sverige.

Det är just sådana här konkreta exempel på hur finsk-svenska gemenskaper ser ut som gör Torkel Janssons *Rikssprängningen som kom av sig* till ett välsmakande årgångsvin. Den ger perspektiv på både det gångna årets firande av 1809 års begivenheter och på Finlands historia. Torkel Jansson tillhör inte de forskare som beskriver 1809 års händelser i termer av en amputation eller annat vederstyggligt ingrepp på samhällskroppen – skalden Frans Michael Franzéns benämning av riksdelen som ett ”svärdshugg” är därför missvisande menar han. Inte heller historikern Max Engmans beskrivning av Sveriges förlust av Finland som ”det långa farvälet”, är riktig. ”Såvitt jag förstår förutsätter ett farväl ett slut, en *grand finale*, men var står i så fall denna milstolpe att finna?”

Det handlar inte bara om att finna rätt etikett att sätta på flaskan, innehållet måste också leva upp till det som utlovas. I det rättsliga och konstitutionella material Torkel Jansson dammsugit under sina år av studier av finsk-svenska gemenskaper finner han inga farväl eller benbrott. Hans tes är att Sverige och det svenska spelade en stor roll även under Storfurstendömet Finlands tid. Finlands styrelse- och förvaltningsorgan behöll sin svenska karaktär. Ett talande exempel på hur Sverige och det svenska spelade en både praktisk och symbolisk roll för många finländare är att Sveriges rikes lag utkom i pocket i början av 1900-talet. Huruvida den luslästes från pärm till pärm låter han vara osagt.

I politiska debatter, utredningar kring lag och rätt, vetenskapliga analyser, författningstexter och lagar slog man vakt om det inhemska svenska rätts- och

författningsarvet. När regeringsformen den 17 juli 1919 stadgades står i den sista paragrafen att ”häri- genom upphäves Regeringsformen av den 21 augusti 1772 samt Förenings- och Säkerhetsakten av den 21 februari och 3 april 1789”. 1772 års regeringsform och 1789 års Förenings- och Säkerhetsakt var skapelser av Gustav III; tala om levande arv!

Men denna höjda skål till ländernas gemensamma historia blir ibland (inte ofta bör verkligen påpekas) för mycket. Olikteterna finns också där, men de intresserar inte Torkel Jansson i samma utsträckning. Även om svenskar och finländare delar gemensamma värdegrunder och historia, är finskan ett annat språk än svenskan. Finlands förhållande till Sverige under medeltiden och tidigmodern tid var långt ifrån konfliktfri. Finlands geografiska position och läge skapade andra utrikespolitiska hotbilder oberoende om vi talar om Finland som Storfurstendöme eller självständig stat. Visst är Jansson medveten om dessa skillnader men det är som med etiketten på flaskan, att det även ingår sulfiter i den ädla drycken redovisas inte alltid.

Allt detta är dock småsaker. Torkel Janssons bok är mycket bra och förhoppningsvis får den leva länge och väl. För verken om rikssprängningen har det inte lätt nu när festen är över och alla festskrifter, böcker och utställningskataloger packas ned i lårar för att senare hamna på realisation. Fondförvaltare lägger om sina anslag till nya jubileum: 2010, 2011, 2012 och så vidare. Det finns alltid årtal att lyfta fram och minnas.

Från svensk sida har märkesåret 1809 rönt mycket stor uppmärksamhet. Detta eftersom 1809 års militära nederlag och ”förlust” av Finland även uppvisade en oblodig statskupp som avsatte Gustav IV Adolf och ledde fram till antagandet av en ny regeringsform. *Stormvindar – en bok om ödesåret 1809* uppehåller sig vid rikssprängningen ur ett svenskt perspektiv. Med varierande kvalitet på antologins artiklar lyckas den ändå förklara varför vi i Sverige ständigt återkommer till just förlusten av Finland och inte, säg, till upplösandet av unionen med Norge 1905. Svaret ges implicit. Med rikssprängningen förlorade Sverige sin position som en väsentlig aktör i den europeiska storpolitiken och vi hänvisades till en ”roll i periferin”.

Nu är festen slut, och flaskan tom. I botten anas lite grums bestående av storvulna drömmar om en svensk stormaktstid och sötsliskigt vemod. Måne är det så att svensken inte sörjer Finland utan istället grämer sig över förlusten av en tid då länder som Ryssland och Frankrike i Sverige såg en farlig motståndare.

BO ERIKSSON

Torkel Jansson, *Rikssprängningen som kom av sig: Finsk-svenska gemenskaper efter 1809*, Atlantis, Stockholm 2009. 350 s.

Ingvar von Malmberg (red.), *Stormvindar – en bok om ödesåret 1809*, Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 2009. 352 s.

ISSN 0027-7126

Ekenäs Tryckeri Ab, Ekenäs 2010